

DUBROVAČKO ŠKOLSTVO OD PADA REPUBLIKE
DO 1918. GODINE

U kulturnoj povijesti Dubrovnika školstvo zauzima vrlo istaknuto mjesto. Ono se u ovom starom gradu — prije i za trajanja Dubrovačke Republike — može pratiti u višestoljetnom razvojnom kontinuitetu od onih početnih oblika, izraženih kroz djelovanje privatnih poučavatelja, preko gradske gramatičke škole, koja je ustanovljena u prvoj polovici 14. st., pa preko gimnazije i zatim preko Collegium Rhagusinuma. U sklopu tih srednjih škola bilo je organizirano i elementarno obrazovanje. Nedugo poslije ulaska francuske vojske u Dubrovnik (1806) zgrada Collegium Rhagusinuma bila je zauzeta i pretvorena u vojnu bolnicu.¹ Ali, do prekida nastave nije došlo. Skolopi, kao poučavatelji u Collegium Rhagusinumu, nastavili su svoj rad s đacima »po privatnim kućama«.²

Krajem siječnja 1808. ukinuta je Dubrovačka Republika. Dubrovnik, njen centar, bio je podvrgnut volji tuđinske, francuske vlasti. Ova vlast je, rukovođena svojom upravnom politikom, organizirala i školstvo, kao što će to činiti poslije nje i druga tuđinska, austrijska vlast. Kako su izgledali stanje i razvoj dubrovačkog školstva u razdoblju od 1808. do 1918. godine, na to pitanje odgovorit ćemo ovim radom. Tema je zanimljiva, jer je vezana za grad, koji je i nakon gubitka svoje slobode i samostalnosti ostao vrlo značajno kulturno središte na istočnojadranskoj obali.

¹ Ta zgrada je u 17. st. bila i sagrađena za smještaj Collegium Rhagusinuma. Otada, kad su je đaci i poučavatelji tog Collegiuma morali napustiti, nije više nikada vraćena svojoj prvotnoj svrsi, tj. da bude školska zgrada, u kojoj će se vršiti odgoj i obrazovanje dubrovačke mladeži.

² Vicko Adamović, *Građa za istoriju dubrovačke pedagogije*, II dio, Zagreb 1892, 11.

skoj obali. Pored osnovnih i općeobrazovnih škola, u tom razdoblju se javljaju u Dubrovniku i stručne škole, od kojih su neke bile od važnosti i interesa i za cijelu pokrajinu Dalmaciju.

O svim tim školama iznijet ćemo ovdje najvažnije podatke.

Osnovne Škole

Muška osnovna škola. Za mušku djecu u Dubrovniku postojala je u vrijeme francuske okupacije osnovna škola. Ženska djeca poučavana su privatno. Privatnim poučavanjem bila su obuhvaćena i mnoga muška djeca koja nisu pohađala javnu osnovnu školu. Muška osnovna škola nastavila je radom i nakon uspostavljanja austrijske uprave, od početka 1814. i dalje. Ta škola je školske 1817/18. godine organizirana kao tzv. glavna škola. Imala je tri razreda, a u svakom razredu predavao je poseban učitelj. Učitelji su isprva bili svećenici, a kasnije svjetovnjaci. Ženska djeca pohađala su i dalje privatne osnovne škole. Jednu takvu školu držala je u to vrijeme (1817) učiteljica Margarita Franceschi.³

U javnoj glavnoj školi dolazilo je do organizacijskih promjena, koje su produžavale trajanje školovanja u njoj. Tako je u školskoj 1821/22. godini I razred razdijeljen na dva odsjeka: niži, koji je trajao godinu dana, i viši, koji je također trajao godinu dana. Učinjeno je to ponajviše zbog toga što je u glavnoj školi nastavni jezik bio talijanski, a djeca su, dolazeći u tu školu, znala samo svoj materinski jezik — hrvatski. U nižem odsjeku I razreda s đacima se stoga moralo raditi na hrvatskom jeziku, uz pojačano nastojanje da što prije nauče i talijanski. Tadašnji upravitelj škole, Silvestar Guina, polazeći od toga da je 1820. bio utvrđen jedinstven (»dalmatinski«) pravopis, tražio je 1821. da se i udžbenici za osnovne škole tiskaju na hrvatskom jeziku, ali ostvarenje te želje »nije dočekao«.⁴ Poslije donošenja posebnog pravilnika i naputka o djelovanju osnovnih škola u Dalmaciji (izrađenog 1819, a objavljenog 1823), koji je sastavio pokrajinski školski nadzornik Juraj Plančić i to po uzoru na sličan pravilnik, važeći za Mletke i Lombardiju, u osnovnom školstvu su vršeni daljnji organizacijski zahvati.

Prema odredbama tog pravilnika osnovne škole su se dijelile na niže i više. Niže su se mogle osnivati u selima u kojima je bilo sjedište dijeceze.⁵ Glavna škola u Dubrovniku, kao okružnom centru, nazivana je otada viša osnovna škola (*scuola elementare*

³ Isto, 36.

⁴ Josip Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800—1880)*, Zagreb 1941, 198.

⁵ *Regolamento ed istruzioni per l'attivazione delle scuole elementari nella Dalmazia*, Zara 1823, pogl. III.

maggiore). Ona je 1826. g. otvorila i IV razred, koji se sastojao od dva odsjeka ili jednogodišnja tečaja.⁶ Redovno školovanje u višoj osnovnoj školi u Dubrovniku trajalo je, dakle, 6 godina. Njen I razred imao je i dalje dva odsjeka (prima classe sezione inferiore — i — prima classe sezione superiore), II i III razred trajali su po jednu godinu, a IV razred su sačinjavala dva jednogodišnja tečaja (primo corso — i — secondo corso).

Navedeni pravilnik i naputak o djelovanju osnovnih škola u Dalmaciji je i određivao da je u mjestima, u kojima postoji osnovna škola, pohađanje škole obvezno za svu djecu od 6. do 12. godine, izuzev one djece koja su bila poučavana privatno, ali su i ova morala polagati ispite na postojećoj javnoj školi.⁷ Pri višim školama, kao što je to bilo i u Dubrovniku — a u duhu naprijed citiranog pravilnika, postojale su i tzv. ponavljaonice, koje su radile u nedjeljno-svetačne dane, a pohađali su ih obavezno svršeni učenici tih škola (do navršene 15. godine života), u koliko nisu nastavljali školovanje u gimnaziji. U ponavljaonici pri višoj dubrovačkoj osnovnoj školi obično se učilo tehničko crtanje, ali i osnove tehnologije, poznavanje robe, poslovno evidentiranje i izvještavanje i slično, dakle, sve ono što je obrtnikom i trgovačkom podmlatku moglo biti od koristi. Zato se ta ponavljaonica i nazivala: Scuola di ripetizione festivo-dominicale di disegno e degli altri oggetti.⁸

Dječaci iz siromašnijih gradskih obitelji, ako su s uspjehom prelazili u više razrede, obično su ostajali do kraja u višoj osnovnoj školi i ponavljaonici, dok su dječaci iz materijalno bolje stojećih obitelji, čim bi završili III razred više osnovne škole (četiri godine školovanja) i navršili 10 godina života, nastavljali školovanje u gimnaziji. I ondašnja vlast je vršila određenu orijentaciju đaka iz bogatijih obitelji prema gimnaziji. To najbolje ilustrira vladina naredba iz 1829. godine, kojom je bilo rečeno »da se u dalmatinskim gimnazijama ne smiju primati učenici koji nisu građanskog staleža i dosta imućni, osim izuzetno ako su vrlo daroviti«.⁹ Očito je — kako proizlazi iz te naredbe — da je onovremena vlast naturala svoje klasne poglede i kriterije i u školskom sustavu na štetu siromašnih i inače obespravljenih slojeva društva.

U dubrovačkoj višoj osnovnoj školi bilo je skoro svake školske godine iznad 200 učenika, pogotovo tijekom četvrtog i petog decenija 19. stoljeća. O tome govore slijedeći podaci:¹⁰

⁶ V. Adamović, n. d., 39.

⁷ *Regolamento...* (5), pogl. IX.

⁸ Historijski arhiv Dubrovnik (dalje: HAD), fond: *I. r. scuola elementare maggiore di Ragusa*, prema imenicima: *Stati di progresso della scuola elementare maggiore dei Ragusa*.

⁹ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, II dio, Zagreb 1944, 324.

¹⁰ Ivo Perić, *Socijalna struktura učenika više osnovne škole u Dubrovniku od 1835. do 1850. godine*, školski vjesnik br. 9—10, Split 1968, 65.

Šk. god.	I razred		II raz. III raz.		IV razred		Ukupan br. đaka
	niži	viši			1. tečaj	2. tečaj	
1835/36.	73	49	50	47	8	5	232
1839/40.	56	44	48	55	11	6	220
1847/48.	74	47	42	36	12	4	215
1849/50.	68	33	44	30	13	14	202

Od 1850. g. dubrovačka viša osnovna škola (odnosno: »normalka« ili »normala« — kako su je još nazivali) nema IV razred. Školovanje u njoj trajalo je otada 4 godine: dvije u I i po jednu u II i III razredu. Josip Bersa, koji je tu školu pohađao krajem sedmog decenija 19. st., zapisao je da mu ta škola nije ostala u najprijaznijoj uspomeni. »Normala je — veli on — bila smještena u velikim zabitnim sobama dominikanskog samostana«. Za vrijeme odmora jedan je za to zaduženi učenik redovito bilježio imena onih đaka »koji su najviše buke pravili« i potom taj spisak predavao učitelju. A učitelj je »u ime pedepse« davao zapisanima »Špalmate«, tj. »udarce ravnalom po prstima«. Bersa dalje saopćava: »Nikad neću zaboraviti školske klupe: dugačke, koliko je soba široka, i već toliko puta zamazane gustom crnom bojom kao nekim lijepkom; nama je (učenicima — I.P.) velika zabava bila iskopavati noktima jamicu u tom masnom sloju, pa u jamu vrzi živu muhu i poklopi joj prerani grob komadićem papira. Na klupama bila je pred svakim učenikom po jedna rupica, u kojoj se čuvala prljava mastionica — tâpanj — školska svojina, dok je »ingvas« (mastilo) dobavljaio sam meštar (učitelj I.P.), i svaki put, što ga usipaše u tâpanj, plaćalo mu se po dva novčića. Tako je bilo i s gušćjim perom«. Počev »od tih klupa, od mračnih i studenih soba« do »dugačkih, tihih hodnika« i »uopće misteriozne samostanske prirode« — taj školski ambijent nije đacima mogao biti ugodan. Kao »jedine mile uspomene« iz te škole, Bersa navodi one, koje su povezane za njegove učitelje i školskog poslužitelja. »Tu je — ističe on — blagi meštar Suhor, s kojim cijeli razred jednoglasno sriče početnicu i tura u pamet tablice mrske računice. Tu je meštar Cvijeto (...), nosi vazda cilindar, pa otire znoj sa potiljka velikim kao jedro ubruscem plave boje... Tu je inteligentan i obrazovan meštar Kurelić, pa vjeroučitelj, stasiti i dobro ugojeni kanonik Pitarević. Najbolje se sjećam meštra Iva Castrapelli, Šipanjanina; to je simpatičan debeljak osrednjeg stasa, obožavalac Gundulića, Čubranovića i uopće dubrovačke književnosti, koju je cijenio slavnijom od ikoje druge; sem toga bio je oduševljen botanik i pun osjećaja za prirodne

ljepote«. ¹¹ U toj školi je i prije i poslije bilo vrlo sposobnih i marljivih učitelja.

Početakom osmog decenija, na temelju državnog školskog zakona od 14. svibnja 1869. i pokrajinskog školskog zakona od 29. prosinca 1871, viša osnovna škola u Dubrovniku preustrojena je i otada postala četvororazredna muška osnovna škola. ¹² Prema spomenutom državnom zakonu, školovanje u osnovnoj školi trebalo je trajati 8 godina. Učenici su bili obvezni pohađati osnovnu školu od navršene 6. do navršene 14. godine života. ¹³ Ta odredba je modificirana u Dalmaciji spomenutim pokrajinskim školskim zakonom — i to na način da je redovno školovanje u osnovnoj školi trajalo 6 godina (od 6. do 12. godine), a poslije toga (od svoje 12. do 14. godine života) učenici su bili obvezni pohađati ponavljaonicu u večernjim satima (od početka školske godine pa do kraja ožujka) ili u nedjeljno-svetačne dane tijekom cijele školske godine. ¹⁴

U tako stvorenoj dalmatinskoj šestogodišnjoj osnovnoj školi razredi se nisu nazivali razredi, već — godišnji tečajevi, kao npr.: 1. godišnji tečaj, 2. godišnji tečaj, 3. g. t., 4. g. t., 5. g. t., i 6. g. t. Ako je škola bila jednorazredna — to je značilo da je u njoj radio jedan učitelj. Ako je bila dvorazredna — imala je dva učitelja, trorazredna je imala tri učitelja ¹⁵ itd. Prema tome, dubrovačka muška osnovna škola, kao četvororazredna, imala je četiri učitelja. Prvi razred sačinjavalo je 1. godište učenja, II razred sačinjavali su 2. i 3. godište učenja, III razred sačinjavalo je 4. godište učenja i IV razred sačinjavali su 5. i 6. godište učenja. U četvororazrednoj muškoj osnovnoj školi bila su upisana u šk. 1904/05. g. 272 učenika obvezna na pohađanje, od kojih je školu pohađalo 245. Među 27 đaka, koji nisu pohađali školu, bilo ih je koji su za to imali opravdanje, ali bilo ih je i koji su zanemarivali svoju dužnost. ¹⁶ Kasnije je ta škola postala petorazredna, tj. poučavalo je u njoj 5 učitelja. U šk. 1916/17. g. imala je 251 učenika. ¹⁷ Pri ovoj školi radila je i građanska škola. Njihovo zajedništvo bilo je vidljivo i iz naziva te združene ustanove: opća pučka i građanska škola u Dubrovniku. Obje škole imale su i zajedničkog upravitelja.

Privatna pouka za žensku djecu. Prva ženska osnovna škola. Obveza pohađanja osnovne škole odnosila se i na žensku djecu. I pokrajinski školski pravilnik iz 1823, koji je bio na snazi sve

¹¹ J. Bersa, n. d., 199 i 200.

¹² V. Adamović, n. d., 85.

¹³ Ilija Dizdar, *Školski zakoni i propisi za opće pučke i za građanske škole u Dalmaciji*, Dubrovnik 1913, 20.

¹⁴ Isto, 20.

¹⁵ Isto, 110.

¹⁶ HAD, Spisi Kotarskog školskog vijeća (dalje: Sp. KŠV), fascikli: *Izvjestaji pregledanih škola od kotarskog školskog nadzornika.*

¹⁷ HAD, Sp. KŠV za šk. 1916/17. g.

do donošenja pokrajinskog školskog zakona iz 1871, određivao je obvezu pohađanja osnovne škole. Međutim, za više od dva decenija nakon donošenja pokrajinskog školskog pravilnika (iz 1823), nije ni u Dubrovniku bilo javne osnovne škole za žensku djecu. Prema tadašnjim pedagoškim stavovima, u školstvu se nije primjenjivalo načelo koedukacije, već se stajalo na stajalištu da muška i ženska djeca — i u javnim i u privatnim školama — trebaju biti odvojeno poučavana. U Dubrovniku je bila dosta razvijena privatna pouka ženske djece, što svjedoči i činjenica da je 1836. g. u ovom gradu bilo 5 privatnih škola, u kojima je poučavalo 7 učiteljica.¹⁸ Redovna (javna) dvorazredna ženska osnovna škola otvorena je u Dubrovniku tek početkom škol. 1837/38. godine. Upravitelj glavne škole (»normalke«), kasnije — više osnovne škole, bio je upravitelj i te pridružene ženske osnovne škole. Godine 1873. ženska (tada trirazredna) osnovna škola odvojena je od muške osnovne škole i postala je samostalna.¹⁹ Ova trirazredna ženska osnovna škola bila je, početkom šk. 1883/84. g., određena za vježbaonicu Ženske preparandije u Dubrovniku i spojena s njom.²⁰ Krajem šk. 1901/02. g. bile su u toj vježbaonici 104 učenice i tri učiteljice.²¹ Kako je broj učenica u njoj sve osjetnije rastao, ona je nedugo zatim postala četvororazredna nastavna ustanova, u kojoj su radile 4 učiteljice.

Ženska osnovna škola na Pilama. U šk. 1884/85. bila je otvorena i jednorazredna ženska osnovna škola na Pilama. Ovu školu su — kao što je vidljivo iz dopisa kotarskog poglavara od 27. travnja 1892, upućenog Mjesnom školskom vijeću — trebala pohađati ženska djeca s rejonâ Pile i Kono, dok su žensku osnovnu školu unutar zidina (vježbaonicu preparandije) trebala pohađati ženska djeca s rejonâ Grad i Ploče.²² Kako je i u ženskoj osnovnoj školi na Pilama sve više rastao broj učenica, ona je od šk. 1893/94. g. postala dvorazredna. U šk. 1894/95. g. trebalo je tu školu pohađati 120 učenica. Međutim, pohađalo je 83. Ostalih 37 učenica, koje nisu pohađale školu — prema izvještaju ravnajuće učiteljice, Pavline Bijelić — imalo je za to opravdanje.²³ Učenice, koje su s uspjehom završile šesto godište učenja, dobivale su otpusnu svjedodžbu, u kojoj je — pri dnu — bilo tiskano: »Bu-

¹⁸ V. Adamović, n. d., 53.

¹⁹ Borba za ponarođenje osnovnih škola vođena je i u Dubrovniku. U sedmom deceniju izvojevano je tek dvojezično poučavanje (neki predmeti predavani su na talijanskom, a neki na hrvatskom jeziku). Od šk. 1975/76. g. ukinuta je ta dvojezičnost i otada se nastava odvijala samo na hrvatskom jeziku. Talijanski jezik učio se kao obvezan nastavni predmet.

²⁰ V. Adamović, n. d., 53.

²¹ *Izvještaj o stanju pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za šk. 1901/02. g.*, Zadar 1903, 37.

²² HAD, Spisi Mjesnog školskog vijeća (dalje: Sp. MŠV) za 1892. g.

²³ HAD, Spisi ženske pučke dvorazredne škole na Pilama za šk. 1894/95. g.

dući dakle prisvojila najpotrebitije znanje, kao što zakon propisuje, i uz to navršila dvanaestu godinu života, ovim se oprašta daljega pohađanja svagdanje pučke učionice«. U toj svjedodžbi upisivane su i ocjene iz ćudorednog ponašanja, marljivosti, vjeronauka, naukovnog jezika (hrvatskog), talijanskog jezika (koji se učio kao obvezni predmet), računstva, naravopisa, naravoslovlja, zemljopisa, povijesti, krasopisa, crtanja, mjerstvenog oblikoslovlja, pjevanja, gimnastike i ženskih ručnih radnji.²⁴

Broj učenica je i dalje rastao — pa je škola postala trorazredna. Prema izvještaju nadučiteljice, Nike Balarin, početkom šk. 1908/09. g. bilo je upisano 188 učenica. U školi su poučavale 3 učiteljice. Jedna je vodila I razred, koji je sačinjavao 1. godište učenja s 41 učenicom. Druga je vodila II razred, koji su sačinjavali 2. i 3. godište učenja s 86 učenica. Treća je vodila III razred, koji su sačinjavali 4, 5. i 6. godište učenja sa 61 učenicom.²⁵ Od šk. 1909/10. g. škola je, zbog daljeg porasta broja učenica, postala četvororazredna — s 4 učiteljice. U toj šk. g. imala je i najveći broj učenica — 217. U šk. 1913/14 g. imala je 206 učenica, od toga 50 u I razredu (1. godina učenja), 66 u II razredu (32 u 2. i 34 u 3. godini učenja), 37 u III razredu (4. godina učenja) i 53 u IV razredu (26 u 5. i 27 u 6. godini učenja).²⁶ Daljnje ratne prilike imale su odraza i na pohađanje ove škole. Tako npr. u šk. 1915/16. g. školu je pohađalo 155 učenica, dok je 46 učenica zanemarilo tu dužnost.²⁷ Slično je bilo i u slijedećoj škol. godini (1916/17), kad su školu pohađale 153 učenice,²⁸ a trebalo ih je biti znatno više. Potrebno je još istaći da je u Dubrovniku (na Pilama) postojala još od 1854. g. i dalje privatna ženska osnovna škola s pravom javnosti, koju su držale dumne (»službenice milosrđā«). Ova škola je sve do kraja prvog svjetskog rata imala popriličan broj učenica.

Jevrejska osnovna škola. Bilo je u Dubrovniku i osnovnih škola koje su osnivali pripadnici ostalih vjera i nacionalnosti. Tako npr. poznato je da su dubrovački Jevreji još prije 1820. g. imali ovdje svoju osnovnu školu. Ta je škola djelovala do 1830, kad je zatvorena. Za svog postojanja pod austrijskom vlašću morala je — po naredbi te vlasti — redovito slati »pismene oglede i zadaće u Zadar.²⁹ Ta obveza, koja joj je bila nametnuta, dovoljno jasno govori o policijskom karakteru tog nadzora. Poslije prestanka rada te škole, jevrejska djeca su pohađala glavnu gradsku osnovnu školu.

²⁴ HAD, Spisi . . . (22), isto.

²⁵ HAD, Spisi ženske pučke trorazredne škole na Pilama za šk. 1908/09. g.

²⁶ HAD, Spisi ženske pučke četvororazredne škole na Pilama za šk. 1914/15. g.

²⁷ HAD, Spisi . . . (25), za šk. 1915/16. g.

²⁸ HAD, Sp. KŠV za šk. 1916/17. g.

²⁹ V. Adamović, n. d., 46 i 47.

Srpsko-pravoslavne osnovne škole. I dubrovački Srbi su nastojali imati posebnu osnovnu školu za svoju djecu. Oko 1820. g. ovdje je neko vrijeme boravio književnik Sava Mrkalj i poučavao djecu dubrovačkih Srba. Poslije njega tu je 1821. privatno poučavao Jovo Vladislav Mrzikić, kojem je vlast odobrila taj rad uz uvjet da mu učenici za svako polugodište polažu ispit pri redovnoj glavnoj gradskoj osnovnoj školi. Slična pouka spominje se i 1827. g. Došavši u Dubrovnik, Đorđe Nikolajević je početkom 1830. otvorio privatnu osnovnu školu za djecu pravoslavne vjeroispovijesti. Ali, kako ondašnja vlast nije odobrila osnivanje te škole, ona je već nakon mjesec dana djelovanja morala prestati radom.³⁰ U njoj je bilo upisano 11 učenika. Tek 1848. g. otvorena je u Dubrovniku muška osnovna škola s pravom javnosti za djecu pravoslavne vjere.³¹ Poučavatelj je bio pravoslavni svećenik. Ta je škola dalje nastavila kontinuiranim radom. Prema kasnije objavljenom pravilniku o toj školi vidljivo je da je ona imala naziv: »Pravoslavna srpska muška zakladna škola« i da je bila izdržavana »dohocima iz glavnice«, sakupljene od članova-utemeljitelja, kao i dohocima »od milostinje koja se sakupi na pjatu u Crkvi na dan sv. Save«.³² Prvi učitelj svjetovnjak započeo je poučavati u toj školi 1896. godine.³³ U šk. 1916/17. g. tu su školu pohađala 34 učenika.³⁴ U Dubrovniku je djelovala i Srpska ženska zakladna osnovna škola Boža Boškovića, uzdržavana sredstvima koja je oporučio trgovac i posjednik Božo Bošković. Škola je započela radom u studenom 1879. s 27 učenica³⁵ i kontinuirano dalje djelovala. U šk. 1916/17. g. imala je 39 učenica.³⁶

Osnovne škole u Gružu. Osnovnoškolska pouka u Gružu i Lapadu dugo se vremena vršila privatno. Kad su u Gružu bile otvorene prvo jednarazredna muška, a potom i jednorazredna ženska osnovna škola, te su škole pohađala i djeca iz Lapada. U obje gruške osnovne škole, muškoj i ženskoj, bilo je — krajem šk. 1899/1900. g. — 109 učenika, i to 45 muških i 40 ženskih.³⁷ Kasnije su te dvije škole spojene i sačinjavale su mješovitu dvorazrednu osnovnu školu, u kojoj je, šk. 1916/17. g., bio 181 učenik, među kojima 95 muških i 86 ženskih.³⁸ Pri ovoj školi djelovala je i ponavljaonica.

³⁰ Jovica Perović, *Srpska škola u Dubrovniku i njezini nastavnici*, Učitelj u školi i u narodu br. 7—8, Dubrovnik 1930, 272—276.

³¹ V. Adamović, n. d., 62.

³² *Pravilnik srpske zakladne muške početne škole u Dubrovniku*, Dubrovnik (1883), čl. 2.

³³ J. Perović, n. d. i navedeni č. br. 11 (1930), 420.

³⁴ HAD, Sp. KŠV za šk. 1916/17. g.

³⁵ *Podaci o ustanovljenju zakladne srpske djevojačke škole Boža Boškovića u Dubrovniku*, Dubrovnik 1880, 14.

³⁶ HAD, Sp. KŠV za šk. 1916/17. g.

³⁷ HAD, Sp. KŠV, v. bilj. 16, isto.

³⁸ HAD, Spisi... (36), isto.

Školski nadzor. Nadzor nad radom osnovnih škola vršili su ne samo njihovi upravitelji i nadležni školski nadzornici, već i mjesno školsko vijeće. Ovo vijeće u Dubrovniku imalo je 9 članova i to: 5 predstavnika općine, 3 predstavnika vjerâ i 1 predstavnika škola. Mandat članova vijeća trajao je tri godine. Godine 1905. bili su npr. ovdje u tom vijeću kao predstavnici općine: Nikola Babić, Frano Car, dr Ivo De Giulli, Vicko Markovinčić i dr Milorad Medini; kao zastupnici vjera: don Pero Sarde lić — za katolike, pop Sava Barbić — za pravoslavne i dr Salamun Mandolfo — za Jevreje; te kao predstavnik škola: Mato Stojković.³⁹ Na povremenim sjednicama dubrovačkog Mjesnog školskog vijeća obično se raspravljalo o stanju u školama i njihovim potrebama, o razdiobi novčane pripomoći siromašnim učenicima i naročito o oprostima pohađanja škole, koji su — za pojedine učenike — molili njihovi roditelji ili skrbnici.

Stručna izgradnja učitelja. Svake godine, u rujnu, učitelji su sudjelovali u radu kotarske učiteljske konferencije. Prva takva konferencija održana je u Dubrovniku 16. rujna 1872. Učitelji su, u želji da pobliže upoznaju i ostala veća mjesta dubrovačkog kotara, nastojali da se ta konferencija održi svake godine u drugom mjestu. To im je uspjelo samo 1880, kad je njihova kotarska konferencija održana u Lopudu. Sve ostale učiteljske kotarske konferencije držane su u Dubrovniku.⁴⁰ Na tim konferencijama, kojima je predsjedavao kotarski školski nadzornik, učitelji su podnosili svoje referate o raznim pitanjima s područja pedagogije, didaktike i narodnog prosvjećivanja.

Povremeno su — sa sličnim sadržajem — održavane i pokrajinske učiteljske konferencije pod predsjedanjem pokrajinskog školskog nadzornika za osnovne škole. Do prvog svjetskog rata održano je ukupno 7 takvih konferencija i to: 3 u Zadru i po jedna u Šibeniku, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Pokrajinska učiteljska konferencija, koja je održana u Dubrovniku 1888, bila je 4. po redu i imala je osobitu važnost, jer je na njoj izvršena revizija Bakotićevih nastavnih planova i programa za osnovne škole.⁴¹ Na svim su tim konferencijama učitelji iz Dubrovnika bili bili vrlo paženi svojom aktivnošću. Neki od njih pratili su i

³⁹ HAD, Sp. MŠV za g. 1905.

⁴⁰ V. Adamović, n. d., 88.

⁴¹ Nastavne planove i programe za osnovne škole — u ovom razdoblju koje obrađujemo — utvrđivali su ispočetka školski nadzornici za pojedina okružja, odnosno kotareve. Nakon donošenja školskih zakona o osnovnim školama: državnog 1869. i pokrajinskog 1871, koji su težili za unapređenjem organizacije i rada ovih škola, nastala je potreba izrade, u skladu s tom težnjom, nastavnih planova i programa na pokrajinskom nivou. Ovaj veliki posao izvršio je pokrajinski školski nadzornik Dragutin Antun Bakotić. Nastavni planovi i programi, koje je on izradio za sve vrste osnovnih škola u Dalmaciji (jednorazredne, dvorazredne, trirazredne itd.), objavljeni su 1879. g. i otad je počela njihova primjena.

pedagošku štampu i pedagošku literaturu, koja je izlazila u banskoj Hrvatskoj, a većina ih je bila pretplaćena na pedagoške listove, koji su izlazili u Dalmaciji (»Zora«, »Učiteljski glas«, »Novo vrijeme«, »Narodni učitelj«, »Glasnik« i »Pokret«). Među njima, kao pedagoški pisac, najviše se istakao Vicko Adamović. On je 1888, pri osnovnoj školi kojoj je bio upravitelj, osnovao i školski muzej,⁴² za koji je marljivo prikupljao stare udžbenike, stara učila i sve ostalo što je bilo vezano za prošlost ovdašnjeg školstva. Adamović je vrlo zaslužan i za utemeljenje kotarske učiteljske knjižnice, koja je posjedovala mnoga djela, potrebna daljnjoj izobrazbi učiteljstva. Ta je knjižnica bila pretplaćena na gotovo sva izdanja Hrvatskog pedagoško-književnog zbora iz Zagreba, našeg prvog pedagoškog društva, koje je dalo velike doprinose razvoju domaće pedagoške literature, kao i naše književnosti za djecu i omladinu.

Staleška aktivnost učitelja. Iako su bili slabo plaćeni, učitelji su oduševljeno radili, jer su bili svjesni da ne rade za vladajući Beč, već za interese svoga potlačenog naroda. Teškoće materijalnog položaja, koje su podjednako tištale sve učitelje u Dalmaciji, prisiljavale su ih da se organiziraju i da se bore za svoja prava. Kad je 1901. g. u Splitu započeo djelovati Savez dalmatinskih učitelja — prva staleška organizacija dalmatinskog učiteljstva, nastala izvan dirigiranih oblika okupljanja (kao što su bili kotarske i pokrajinske učiteljske konferencije) — među njegovim prvim članovima našli su se i učitelji iz Dubrovnika.

U Dubrovniku je 1907. osnovano i Učiteljsko društvo, koje je okupljalo učitelje ovog grada i dubrovačkog kotara.⁴³ Ovo društvo djelovalo je kasnije (od 1910. i dalje) u sastavu Saveza dalmatinskih učiteljskih društava i pokazalo je naročito živu aktivnost tijekom 1911. i početkom 1912. godine u borbi za poboljšanje učiteljskih plaća. U toj staleškoj borbi vrlo aktivno su sudjelovale i učiteljice, koje su i posebno bile izložene nepravdi, jer su za isti rad primale 20% manju plaću od svojih kolega, učitelja.⁴⁴ Istupajući kao pripadnici jednog staleža, učitelji i učiteljice su se borili i za slobodnu školu, lišenu birokratske stege i klerikalnog tutorstva. Oni su sudjelovali i u političkoj borbi za prava svoga naroda. Ta je borba imala izrazita antiaustrijska obilježja.

Za vrijeme prvog svjetskog rata mnogi su učitelji i u Dubrovniku bili pod policijskom prismotrom, a neki su i progonjeni. Po nalogu austrijske vlasti — u šk. 1916/17. g. — bila je zabranjena upotreba ćirilice u svim dubrovačkim osnovnim školama.

⁴² V. bilj. 2, isto, 93.

⁴³ Šime Peričić, *Društva u Dubrovniku u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća*, č. »Dubrovnik« br. 3, Dubrovnik 1968, 125.

⁴⁴ *Dalmatinsko pučko učiteljstvo za svoja prava. Pabirci po dalmatinskim novinama*, Spljet 1912, 89.

Od svih škola je traženo da iz svojih knjižnica izdvoje i knjige tiskane ćirilicom.⁴⁵ Bio je to jedan od zadnjih tlačiteljskih poteza austrijskog režima, režima pod kojim su i u Dubrovniku stečena gorka iskustva u svakom pogledu. Stoga je slom Austro-Ugarske mnogo obradovao i dubrovačke učitelje.

II — Općeobrazovne škole

Licej. Umjesto Collegium Rhagusinuma nova je francuska vlast odlučila u Dubrovniku osnovati novi tip općeobrazovne srednje škole — licej, uz koji bi postojao i internat. Ta odluka je bila donesena već 31. svibnja 1808. i na njenom se ostvarenju odmah počelo raditi. Za smještaj škole i internata određen je samostan sv. Katarine, iz kojeg su prethodno bile deložirane časne sestre dominikanskog reda.⁴⁶ Po vojnom zapovjedniku Dalmacije, Augustu Marmontu, koji je imao i naziv »vojvode dubrovačkog« (»duca di Ragusa«), a koji je potpisao odluku i o osnivanju tog liceja, taj su licej u Dubrovniku neslužbeno nazivali i »Marmontianum«.⁴⁷ Svečano otvorenje liceja uslijedilo je 2. prosinca 1808.

Nastavnici i organizacija nastave. Poučavatelji u bivšem Collegium Rhagusinumu, skolopi (pijaristi), postali su poučavatelji i u novoosnovanom liceju. Isto tako i rektor bivšeg Collegium Rhagusinuma, Frano Maria Appendini, postao je rektor liceja. On je te godine (1808) objavio na talijanskom gramatiku hrvatskog jezika, posvetivši je A. Marmontu, očito sa željom da pribavi njegovu naklonost. U liceju je, pored rektora F. M. Appendinija, radilo još 7 nastavnika i to: Miho Vendramini, koji je poučavao u početnom, pripravnom odjeljenju liceja, zatim Urban Appendini, koji je predavao matematiku i filozofiju, Ivan Krstitelj Vaschetti, koji je predavao humanitat, Ivan Krstitelj Rosani, koji je predavao grčki jezik i retoriku, Ivo Kristić, koji je predavao latinski jezik, Anđeo Maslač, koji je predavao francuski jezik i književnost, i Rafo Martini, koji je predavao crtanje.⁴⁸ Nastava je bila organizirana u 4 odjela, koji su se ispočetka zvali »škole«, a kasnije — »razredi«.⁴⁹ Četvrti, završni odjel trajao je dvije godine. Prema tome, nakon pripravnog odjeljenja (osnovne škole), nastava u liceju je trajala 5 godina.

⁴⁵ HAD, Sp. KŠV za šk. 1916/17. g.

⁴⁶ U toj zgradi, počev od tog vremena i dalje, stalno je bila smještena po neka od dubrovačkih škola. Danas u toj zgradi — ul. J. J. Strossmayera br. 3 — djeluje muzička škola »Luka Sorkočević«.

⁴⁷ Frano Kesterčanek, *Naučna biblioteka u Dubrovniku*, Vjesnik bibliotekara Hrvatske sv. II, Zagreb 1952, 35.

⁴⁸ Josip Posedel, *Povijest gimnazije u Dubrovniku*. II dio. Program č. k. velike državne gimnazije u Dubrovniku za šk. g. 1901/02, Dubrovnik 1902, 29.

⁴⁹ Isto, 29.

Kao i ranije — u Collegium Rhagusinum — skolopi su i u liceju nastavili s praksom održavanja školskih akademija. Te su akademije, održavane krajem svake školske godine u prisustvu svih učenika i predstavnika vlasti, imale zadatak pokazati što se u liceju naučilo. Pojedini đaci su odgovarali na postavljena pitanja u okviru izučavanih nastavnih disciplina, obrazlagali su zadane teme, rješavali matematičke zadatke, čitali razne sastavke i recitirali pjesme. Neki programi tih akademija i u ovom razdoblju bili su tiskani. Na temelju tih tiskanih programa utvrđeno je npr. da je ondašnji opseg nastavnog gradiva iz matematike bio poprilično jednak opsegu matematičkog gradiva koji se i »danas uči u srednjim školama«. ⁵⁰

Konvikt. Osnivanje konvikta bilo je potaknuto željom da se u liceju omogućiti školovanje i pojedinim mladićima iz drugih mjesta. Izdržavanje u konviktu trebalo je biti za 10 pitomaca besplatno, za 10 pitomaca polubesplatno, dok su ostali, između tog broja, trebali platiti cijeli iznos. Svi pitomci su morali donijeti posteljinu, potrebnu odjeću i pribor za jelo. ⁵¹ U šk. 1809/10. g. bilo je u liceju 135 đaka. Od toga broja samo je 15 stanovalo u konviktu i to: 10 besplatno, 3 polubesplatno i 2 koja su plaćala cijeli trošak smještaja i prehrane. ⁵² U pravilniku, koji je važio za dubrovački licej i konvikt («Regolamento per il liceo-convitto di Ragusa», Ragusa 1810), bilo je, između ostalog, određeno kako će se pitomci obučiti kad izlaze izvan konvikta, ⁵³ što će imati za jelo u konviktu ⁵⁴ i kako trebaju izgledati njihove obveze od jutarnjeg ustajanja do večernjeg odlaska na počinak. ⁵⁵

Izdržavanje liceja i konvikta — prema odlukama njihova osnivača — temeljilo se na prihodima od samostanskih dobara s Mljeta, Šipana i Lopuda, zatim iz Zatona, iz Rijeke i Župe Du-

⁵⁰ Žarko Dadić, *Nastava matematike, fizike i astronomije u Dubrovniku krajem 18. i početkom 19. stoljeća*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, godina X—XI, Dubrovnik 1966, 344.

⁵¹ J. Posedel, n. d., 26.

⁵² Isto, 30.

⁵³ Tako npr. na str. 5. je kazano: Internisti, kad izlaze vani, obučiti će odijelo od zelene tkanine i staviti plavi ovratnik. Prsluk im treba biti zakopčan bijelim metalnim dugmetima. Obut će niske cipele i nositi šešir kakvog je običavao nositi Henrik IV (...cappello all'usanza di Enrico IV).

⁵⁴ Internisti će — kako se navodi na str. 5. — imati za doručak kruh i razvodnjeno vino (...del pane, e del vino innacquanto). Za ručak će dobiti juhu, lešo govede meso, prilog od povrća i voća prema godišnjem dobu. Večeru će sačinjavati: juha ili prilog od povrća, posno ili mrsno jelo, nešto voća, malo sira i razvodnjeno vino.

⁵⁵ To je na str. 14. razrađeno ovako: u 6 sati — ustajanje iz postelje, u 6,15 — zajednička molitva (preghiera in comune), u 6,30 — priprema za dnevni rad, u 7 — učenje, u 7,30 — odmor i doručak, u 8 — početak nastave (ingresso in scuola), u 10,30 — odmor, u 11 — ručak, u 11,15 — odmor, u 17 — čitanje knjige u kojoj su sadržane moralne pouke, u 17,30 — učenje, u 19,30 — večera, u 20 — odmor, u 20,15 — zajednička molitva, u 21 — lijeganje (a letto).

brovačke, te iz Konavala, kao i na prihodima od iznajmljenih kuća i iz pojedinih zaklada. Sigurnost tih prihoda imala je za posljedicu da je licej i nakon prestanka francuske i uspostavljanja austrijske uprave (početkom 1814) mogao mirno nastaviti »svoje djelovanje, a da se poučavanje nije ni za čas prekinulo«. ⁵⁶ Pod austrijskom vlašću on je djelovao do završetka šk. 1816/17. g.

GIMNAZIJA. Početkom šk. 1817/18. g. započela je u Dalmaciji — prema odredbama austrijske vlasti — nova organizacija školstva. U Dubrovniku je od te školske godine, umjesto liceja, otvorena gimnazija. Njeno otvaranje shvaćeno je ovdje prije svega kao promjena imena već postojeće općeobrazovne srednje škole (liceja). Jer, gimnazija je nastavila raditi u istoj zgradi u kojoj je radio i prethodni licej. Uz to, imala je i iste nastavnike (skolope), koji su dotada poučavali i u liceju, a trajala je pet godina — koliko je trajao i licej.

Stanje i razvoj do odlaska skolopâ. Ispočetka je, dakle, i gimnazija imala 5 razreda: tri gramatička i dva humanistička. Već slijedeće školske godine (1818/19) uveden je i četvrti gramatički razred, pa je otada gimnazija trajala 6 godina, ⁵⁷ koliko će trajati sve do 1849.

Upravljanje gimnazijom — u razdoblju od 1817. do 1848 — vršili su direktor i prefekt. Dužnost direktora obavljao je okružni poglavar, koji je od viših organa vlasti primao razne naredbe i obavijesti, važeće za gimnaziju, i iste saopćavao prefektu. Od 1828. g. postojao je i vice-direktor. Ovu dužnost vršio je dubrovački općinski načelnik. Prefekt je neposredno organizirao rad u gimnaziji i izvještavao direktora o stanju u njoj i o njenim potrebama. Na osnovi tih priopćenja direktor je izvještavao više organe vlasti. Dužnost prefekta — od 1817. do 1834 — vršio je Frano Maria Appendini, a poslije njega — od 1834. do 1848 — Tomo Tvrtko. ⁵⁸ F. M. Appendini, poznat kao lingvista i historičar, odlikovao se i kao izvrstan pedagog poučavatelj. ⁵⁹ Tomo Tvrtko je svojim širokim obrazovanjem, dobrotom i nastavničkom upornošću ostavio najljepše uspomene »u dušama svojih učenika« koji su s priznanjem i zahvalnošću isticali »da su njemu ponajviše dužni za ono što su«. ⁶⁰

Nastavni jezik, kao i ranije u liceju, bio je talijanski. Najveća pažnja u nastavi bila je posvećena učenju latinskog jezika, te antičke književnosti i povijesti. Znatna pažnja posvećivana je

⁵⁶ J. Posedel, n. d., 25 i 32.

⁵⁷ J. Bersa, n. d., 202.

⁵⁸ J. Posedel, n. d., III dio. Program ć. k. velike gimnazije u Dubrovniku za šk. g. 1902/03, Dubrovnik 1903, 30.

⁵⁹ Ivan August Kaznačić, *Della vita ed opere del p. Francesco Maria Appendini*, Ragusa 1838, 18.

⁶⁰ Matija Ban, *Zercalo povestnice dubrovačke*, Dubrovnik cvet narodnoga knjištva. Svezak treći za g. MDCCCCLI, Zagreb 1852, 84.

i učenju grčkog jezika. Novi nastavni program, uveden u šk. 1819/20. g., još je više naglašavao orijentaciju nastave u tom pravcu. Matematika i fizika tretirani su sasvim kao sporedni predmeti. Od šk. 1820/21. g. uveden je i njemački jezik, ali kao fakultativni predmet.

Učenici su svaki dan morali ići na misu, a bili su obvezni ispovijedati se 5 puta tijekom školske godine.⁶¹ U šk. 1817/18. g. bilo je upisano ukupno 104 učenika. Bilo je i godina kad je broj đaka u ovoj gimnaziji bio ispod 100. Tako npr. u šk. 1828/29. g. ona je imala 89 učenika.⁶² Brojno stanje učenika u gramatičkim razredima (»gramaticae classe») izgledao je ovako: u I — 16, u II — 20, u III — 17 i u IV — 13; a humanističkim (»humanitatis classe«): u I — 9 i u II — 14. U škol. 1839/40. g. bilo je 111 učenika.⁶³ U svakom višem razredu broj đaka je obično bivao sve manji. To je npr. naročito bilo vidljivo u toj školskoj godini. Broj đaka u gramatičkim razredima kretao se kako slijedi: u I r. — 39, u II r. — 26, u III r. — 17 i u IV r. 11; a u humanističkim razredima: u I r. — 10, i u II r. — 8. U šk. 1847/48. g. bilo je ukupno 89 učenika i to 62 u gramatičkim razredima i 27 u humanističkim razredima.⁶⁴ Najveći broj đaka, što je i razumljivo, bio je rodom iz Dubrovnika, ali bilo ih je iz drugih mjesta Dalmacije.

Godina 1848. donijela je neke bitnije novosti i u životu gimnazija. Novoosnovano bečko Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu iniciralo je i pitanje prerastanja nekih gimnazija — u čijim sjedištima su postojali i dvogodišnji liceji — od šestorazrednih u osmorazredne srednjoškolske ustanove, a uz to zalagalo se i za utvrđivanje njihovog novog nastavnog plana i programa. U Dubrovniku je, pri biskupiji, postojao dvogodišnji filozofski licej, i on je, u šk. 1849/50. g., pripojen ovdašnjoj gimnaziji kao njen VII i VIII razred. Za sve učenike, koji su namjeravali nastaviti školovanje na sveučilištu, bio je otada uveden i ispit zrelosti. Ovaj ispit u dubrovačkoj gimnaziji održan je prvi put u rujnu 1850. godine.⁶⁵ Novi nastavni plan i program, donesen 1849, predviđao je da se »uz nastavni jezik« mora »učiti i drugi zemaljski jezik kao obavezan predmet«.⁶⁶ To je značilo da se u Dalmaciji, pored talijanskog kao nastavnog jezika, uči i hrvatski jezik kao nastavni predmet. Bilo je to vrlo značajno, jer do tada hrvatski jezik nije

⁶¹ V. bilj. 58, isto, 13.

⁶² *Juventus caesareo-regii gymnasiai Ragusini scholarum piarum e moribus et progressu in litteris censa exeunte anno scholastico M. D. CCC. XXIX*, Ragusa (1829), 10.

⁶³ *Juventus... anno scholastico M. D. CCC. XL*, Ragusa (1840), 9.

⁶⁴ *Juventus... anno scholastico M. D. CCC. XLVIII*, Ragusa (1848), 9.

⁶⁵ V. bilj. 58, isto, 17.

⁶⁶ Grga Novak, *Borba za narodni jezik u školama, sudovanju i uređivanju u Dalmaciji*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, godina VIII—IX, Dubrovnik 1962, 17.

bio zastupljen ni kao neobvezan predmet. Hrvatski jezik se predavao u svim razredima. U škol. 1852/53. g. predavala su ga npr. u ovoj gimnaziji tri nastavnika i to: Glicerije Depolo u I, Urban Stanić u II, III, IV, VII i VIII i Gregorio Rajčević u V i VI razredu.⁶⁷ Uprava gimnazije u 1848. bila je povjerena nastavničkom vijeću i prefektu, a od 1849 — direktoru. Direktor je otada postavljan iz redova nastavničkog osoblja. Ta dužnost je bila povjerena dotadašnjem prefektu — Tomu Tvrtku.

Prijelaz nastave u ruke jezuita. Novi nastavni plan i program i produženje trajanja školovanja na osam godina stvorili su u ovoj gimnaziji popriličnu krizu. Tražila se veća stručna sprema nastavnog osoblja, a među skolopima sve je manje bilo takvih ljudi. Uz to ni materijalno izdržavanje proširene gimnazije nije bilo riješeno na povoljan način. Uslijed toga skolopi su krajem šk. 1853/54. g. prestali poučavati, a umjesto njih nastava je u gimnaziji dalje bila povjerena jezuitima. To je vrijeme Bachova apsolutizma, kad je, pored krutih zakona, strogih sudova i punih tamnica, bilo svuda prisutno oko i uho pet vrsta režimske policije. Ponovno povjeravanje nastave u gimnaziji svećeničkom redu — ovaj put jezuitima — potpuno je odgovaralo ondašnjem režimu, koliko s ekonomskog stajališta, jer su škole u rukama crkvenih redova izdržavane iz raznih, pretežno nedržavnih izvora, toliko i s odgojnog stajališta, jer se sa sigurnošću računalo da će svećenici najsmjernije gajiti čuvstva odanosti političkoj vlasti i prožimati nastavu vjerskim duhom, a taj je duh u prvom redu propagirao pokornost i posluš.

Jezuiti su, djelujući u ovoj gimnaziji, postupali vrlo kruto. Pored svakodnevnog prisustva misi, zahtijevali su od đaka da se svakog mjeseca ispovjede i pričeste. Sjećajući se svojih gimnazijskih dana, Pero Čingrija je zapisao da je posljednje dvije godine »proveo pod upravom jezuita« i naveo da su oni znali — kako veli — »da jim prijatelj nijesam«.⁶⁸ Ističući svoj otpor, Čingrija je još kazao da su jezuiti od njega tražili samo ispovijed. Ispovijed je, svakako, za njih bila mnogo važnija, jer su i putem te forme kontakta zalazili u intimu svakog učenika i tako neposredno pokušavali utjecati na njihov razvoj. Jezuiti su nagovarali učenike da iz svojih kućnih knjižnica donose knjige, ako su smatrali da su te knjige »od crkve zabranjene, i da ih predadu ravnatelju«. Tako donesene knjige bile su spaljivane u gimnazijskom dvorištu »pred svim profesorima i đacima«.⁶⁹ I poslije 1860, u početnim godinama narodnog preporoda, kad je i među đacima gimnazije nastalo slobodnije gibanje, jezuiti su jednako pokazivali svoju krutost. Zbog toga su jezuite, kao poučavatelje

⁶⁷ *Programma dell' i. r. ginnasio superiore di Ragusa per l'anno scolastico 1852/53.*, Ragusa 1853, 19.

⁶⁸ HAD, Arhiv Čingrija — Memoari Pera Čingrije, Č—X. 19.

⁶⁹ J. Bersa, n. d., 203.

u ovoj gimnaziji napadali ne samo političari, narodnjaci, već i neki svećenici, pristaše narodnog pokreta. Jedan franjevac, narodnjak, isticao je da se ne ljuti na jezuite kao na jezuite, već kao na »nenarodne, pače protunarodne učitelje u Dubrovniku«. ⁷⁰ A jedan učenik tih jezuita naveo je da im nikada neće moći oprostiti što su njega i ostale đake »u svakoj prilici odbijali i odvrćali od narodne ideje i svoga jezika«. ⁷¹

Dubrovački narodnjaci (naročito Niko Veliki Pucić, Rafo Pucić, Marinica Đorđić, Pero Čingrija i Pero Budmani) nastojali su ukloniti jezuite iz gimnazije. Bez uklanjanja jezuita, koji kao stranci nisu ni poznavali hrvatski jezik, nije se moglo ni zamisliti ponarođenje ovdašnje gimnazije. Zato se i Miho Klaić, vođa dalmatinske Narodne stranke, Dubrovčanin koji je živio i djelovao u Zadru, zalagao u Dalmatinskom saboru »da bi podučavanje u slavjanskom jeziku kod srednjih učionah koliko moguće veći opseg zauzelo i da se sposobnim ljudima, osobito u dubrovačkom gimnaziju, povjeri«. On je na saborskoj sjednici 22. III 1863. izričito zahtijevao sekularizaciju ove gimnazije i izražavao svoju nadu da će jezuiti iz njegove »otažbine« (odnosi se na Dubrovnik — I. P.) — »za vazda izčežnuti«. ⁷² U tom smislu zalagao se i zastupnik Stefan Mitrov Ljubiša u bečkom Carevinskom vijeću. ⁷³ Pred argumentima, koji su išli u prilog sekularizacije, i pred političkom akcijom, koja je bivala sve snažnija, odlučujući faktori u Beču morali su popustiti i izaći u susret opravdanim zahtjevima.

Od sekularizacije do ponarođenja. U ožujku 1868. donesena je odluka da u ovoj gimnaziji prestanu poučavati jezuiti i da nastavu preuzmu nastavnici svjetovnjaci. Ta odluka je obradovala i neke profesore-svjetovnjake, koji su željeli raditi u ovoj gimnaziji. Jedan od njih je pisao da su jezuite »poćerali iz Dubrovnika« i da se on sprema za dolazak ovamo. ⁷⁴ Prvo nastavničko vijeće sekularizirane gimnazije sastojalo se od 12 profesora, koji su započeli rad početkom šk. 1868/69. g. Među njima su bili i neki izraziti narodnjaci, kao npr. Pero Budmani, Josip Bunić i Stjepan Skurla.

Sekularizacija ove gimnazije učinila je efikasnijom i borbu za njeno ponarođenje. Ta borba, vođena prvo za jezični paritet, naročito u 1868, dovela je do odluke o utrakvističkom poučava-

⁷⁰ Jedan Dalmatin (Jakov Grupković), *Zaorija na talijanstvo svoje. Razor i postupak Dalmacije u njenim učionicama*, Beč 1861, 57.

⁷¹ Luko Zore, *Zgode i nezgode* (rukopis, u posjedu kod obitelji pok. dr B. Marinovića u Dubrovniku), 29.

⁷² *Glasnik dalmatinski* br. 44, Zadar 1863, prilog 7: *Diela i pisma Sabora pokrajine dalmatinske*, 2.

⁷³ Stjepan Mitrov Ljubiša, *Celokupna dela. Knjiga druga*, Beograd s. a., 306.

⁷⁴ Luko Zore — Valtazaru Bogišiću, Beč 27. IV 1868, Bogišićeva biblioteka u Cavtatu. Korespondencija — Z/IV.

nju 1867. i potom do odluke o uvođenju paralelnih odjeljenja 1868, ali te se odluke ni u ovoj gimnaziji nisu sprovele u djelo. Nakon ponarođenja dubrovačke općine u veljači 1869, nastavljena je borba i za ponarođenje ovdašnje gimnazije. Najzad, ta je borba dala željene rezultate. U rujnu 1869. donesena je odluka da se u ovoj gimnaziji, umjesto talijanskog, uvede hrvatski kao nastavni jezik.⁷⁵ Ta se odluka počela primjenjivati postepeno već u šk. 1869/70. g. U toj školskoj godini nastava na hrvatskom jeziku odvijala se ne samo u I, već, zahvaljujući nastojanju općine, i u II razredu.⁷⁶ Potpuno ponarođenje gimnazije završeno je u šk. 1875/76. g., kad se nastava na hrvatskom jeziku odvijala u svih 8 razreda. U toj školskoj godini bilo je usve 90 đaka — 82 redovna i 8 privatista. Učenici su plaćali i školarinu. U toj školskoj godini uplatili su ukupno 672 fiorina.⁷⁷

Djelovanje u zadnjoj četvrti 19. stoljeća. U razdoblju od 1876. do 1900. broj đaka bio je sve veći. U šk. 1876/77. g. bilo ih je 116,⁷⁸ u šk. 1879/80. g. 140,⁷⁹ u šk. 1889/90. g. 204⁸⁰ i u šk. 1899/1900. g. 300.⁸¹ Veći broj đaka, nakon završene gimnazije, tražio je zaposlenje u činovničkim službama. Znatan broj đaka nastavljao je školovanje i na univerzitetima. Za razliku od prve polovice 19. st., kad su svršeni gimnazijalci iz Dubrovnika pretežno odlazili na studije u Padovu, u drugoj polovici 19. st., a naročito od sedamdesetih godina, oni uglavnom odlaze na studije u Graz i Beč. Od osnutka modernog sveučilišta u Zagrebu 1874. i dubrovački gimnazijalci su većinom željeli studirati na ovom sveučilištu, a time i na svom materinskom jeziku. Međutim, to im je bilo onemogućavano stavom bečke vlasti, koja, u Cislajtani, nije priznavala ispite osposobljenja, položene na sveučilištima izvan Cislajtanije.

Takav stav bečke vlasti išao je za tim da i u tom pogledu odalečuje Dalmaciju od banske Hrvatske. Dalmatinski narodnjaci su, polazeći i od tog argumenta, oštro napadali bečku politiku. I među đacima ovdašnje gimnazije vladala su antiaustrijska raspoloženja, što je pokazala i jedna istraga, vođena 1885. g. protiv učenikâ okupljenih u tajnom đaćkom društvu, koje je imalo svoju programatsku devizu: »Dolje sa svim što na Nijemce sjeća!«⁸²

⁷⁵ Ivo Perić, *Dubrovačka gimnazija od ponarođenja do danas (1869—1969)*, Dubrovnik 1969, 22.

⁷⁶ HAD, Zapisnici Općinskog vijeća, I (1869—1875), 210.

⁷⁷ *Izvjeshće o c. k. višoj dubrovačkoj gimnaziji koncem školske godine 1875/76*, Dubrovnik 1876, 58.

⁷⁸ *Izvjeshće ... za šk. g. 1876/77*, Dubrovnik 1877, 42.

⁷⁹ *Program c. k. velikog državnog gimnazija u Dubrovniku za šk. g. 1879/80*, Dubrovnik 1880, 64.

⁸⁰ *Program ... za šk. g. 1889/90*, Dubrovnik 1890, 72.

⁸¹ *Program ... za šk. g. 1899/1900*, Dubrovnik 1900, 66.

⁸² V. bilj. 75, isto, 61.

Među profesorima ovdašnje gimnazije bilo je tijekom zadnje četvrti 19. stoljeća vrlo zapaženih rodoljuba i istaknutih stručnjaka. Posebno treba istaći profesore Pera Budmani, Stjepana Škurlu, Ivana Augusta Kaznačića, Luka Zoru, Frana Bulića i Marcela Kušara, koji su bili poznati ne samo u Dalmaciji i banskoj Hrvatskoj, već i mnogo dalje — širom našeg slavenskog juga.

Posljednje godine pod austrijskom vlašću. Glavni problem ove gimnazije bio je neodgovarajući školski prostor. Dubrovačka općina je više puta tijekom 19. st. tražila da se zgrada bivšeg Collegium Rhagasinuma vrati svojoj prvotnoj svrsi i da se u njoj smjesti gimnazija, ali uzalud. Sve veći porast đaka u gimnaziji činio je ionako nepodesne prostorije u zgradi bivšeg samostana sv. Katarine još nepodesnijim. Učionice su bile tijesne, nedovoljno svijetle i vlažne. U takvim uvjetima bilo je ugrožavano i zdravlje učenika i profesora. Izgradnja odgovarajuće zgrade za gimnaziju bila je neodgodiva potreba. Ali, zadovoljenje te potrebe pod austrijskom vlašću nailazilo je na mnoge prepreke. Upornim zauzimanjem općinskog načelnika, Pera Čingrije, koji je imao podršku dalmatinskog namjesnika, Nika Nardelli, Dubrovčanina, bili su napokon isposlovani odobrenje i sredstva za tu gradnju.⁸³ Izgradnja gimnazijske zgrade započela je 1913. na Pločama.⁸⁴

U šk. 1904/05. g. bilo je u ovoj gimnaziji 326 đaka. Od tog broja najviše ih je bilo iz Dubrovnika — 177, dok su ostali — 149 — bili s područja dubrovačke općine i iz drugih krajeva Dalmacije i izvan Dalmacije. Materinski jezik za 308 tih učenika bio je hrvatski ili srpski, za 17 talijanski i za 1 češki. Po vjerskoj pripadnosti 306 ih je bilo katoličke, 19 pravoslavne i 2 jevrejske vjere.⁸⁵ U šk. 1909/10. g. broj đaka bio je znatno manji — bilo ih je tada 293.⁸⁶ I u šk. 1914/15. g. bilo je isto toliko učenika — 293, među kojima 277 redovnih i 16 privatista.⁸⁷ U šk. 1917/18. g. od 258 učenika bilo je čak 52 privatista.⁸⁸ Gimnazijalci su u godinama uoči prvog svjetskog rata poprilično aktivno sudjelovali u onovremenom omladinskom pokretu. Njihovi predstavnici su prisustvovali i na velikoj omladinskoj skupštini u Splitu u kolovozu 1911.

Đaci gimnazije su sudjelovali i u demonstracijama srednjoškolske omladine u Dubrovniku 15. ožujka 1912, izražavajući svoju solidarnost s omladinom u banskoj Hrvatskoj koja je demon-

⁸³ Isto, 75 i 81.

⁸⁴ Zgrada nije dovršena pod austrijskom vlašću (do 1918). Njeno dovršenje uslijedilo je tek 1927. g. U toj zgradi gimnazija je započela raditi u šk. 1927/28. g.

⁸⁵ Program ... za šk. g. 1904/05, Dubrovnik 1905, 73 i 74.

⁸⁶ V. bilj. 75, isto, 82.

⁸⁷ Isto, 100.

⁸⁸ Isto, 101.

stirala protiv restriktivnih mjera bana Cuvaja.⁸⁹ Nakon atentata, koji je omladinac Luka Jukić izvršio na komesara Cuvaja u Zagrebu, režim je nastojao razbiti omladinski pokret i onemogućiti djelovanje glavnih organizatora tog pokreta. Policija je upadala u stanove aktivnijih omladinca, vršila premetačine i hapsila. I u Dubrovniku su, u stanovima pojedinih gimnazijalaca, vršene takve premetačine.⁹⁰ Šest gimnazijalaca bilo je potom i uhapšeno.⁹¹ Sve te mjere pritiska nisu uspjele tada razbiti ovdašnji omladinski pokret. Kad je atentatoru Luki Jukiću bila izrečena smrtna kazna u Zagrebu, održana je velika protestna demonstracija i u Dubrovniku. Demonstranti su »na čelu povorke« nosili vješala koja su zatim spalili »uz poklike protiv Austrije i cara«.⁹² U toj demonstraciji sudjelovalo je i mnogo gimnazijalaca. Gimnazijalci su i dalje bili aktivni u omladinskom pokretu. Progoni pojedinih njihovih drugova, vršeni od školskih i policijskih organa, nisu mogli zaustaviti njihovu aktivnost sve do početka prvog svjetskog rata.

Uoči tog rata odvijalo se u Dubrovniku i vrlo osjetno nastojanje da se ova klasična gimnazija pretvori u realnu gimnaziju. Akcija u tom smislu započela je prvo preko novinstva,⁹³ a zatim ju je prihvatilo i općinsko vijeće, koje je poslalo predstavku Pokrajinskom školskom vijeću, tražeći da ova gimnazija dobije ustrojstvo realne gimnazije.⁹⁴ Najzad, odlukom Pokrajinskog školskog vijeća od 24. VII 1914. bilo je dozvoljeno i određeno da ova gimnazija od šk. 1914/15. g. počne »postepeno pre-rastati u realnu gimnaziju tipa A«.⁹⁵ Nastavni plan i program za gimnazije tog tipa davali su, doduše, u to vrijeme nešto više mjesta nastavnim predmetima iz područja tzv. realija, ali učenju klasičnih jezika, pogotovo latinskom, i nadalje je posvećivana velika pažnja.

GRAĐANSKA ŠKOLA. Građanske škole su bile dvojako tretirane: i kao završne škole, koje su zbog toga mogle imati i različite obrazovne smjerove, i kao pripremnice škole za nastavak školovanja u raznim stručnim školama. Bez obzira na taj njihov dvojak tretman, one su po svojoj programatskoj strukturi ipak ponajprije bile općeobrazovne škole. Kao tip škole, građanska škola je ustanovljena austrijskim temeljnim školskim zakonom od 14. svibnja 1869. Smisao te škole zakon je obrazložio ovako: »Zadaća je građanskoj školi da dade izobrazbu, koja nadmašuje

⁸⁹ *Crvena Hrvatska* (dalje: CH) br. 22, Dubrovnik 1912, 1.

⁹⁰ CH br. 48, Dubrovnik 1912, 3.

⁹¹ CH br. 49 (1912), 3.

⁹² Milan Ž. Živanović, *Dubrovnik u borbi za ujedinjenje 1908—1918*, Beograd 1962, 88.

⁹³ CH br. 83, g. 1911. (»Budućnost naše djece«), 1.

⁹⁴ CH br. 31 (1912), 3.

⁹⁵ *Program ć. k. realne gimnazije u Dubrovniku za šk. g. 1914/15*, Dubrovnik 1915, 5.

nastavnu svrhu opće pučke škole, navlastito s obzirom na potrebe obrtnika i poljodjelaca. Ona pruža i pripravnu naobrazbu za učiteljske zavode i za one stručne škole, za koje se ne zahtjeva pripravna izobrazba koje srednje škole«. ⁹⁶ Prva takva škola u Dalmaciji otvorena je u Dubrovniku — 1872. godine. ⁹⁷ Građanska škola u Dubrovniku bila je muška (tj. mogli su je pohađati samo dječaci) i imala je trgovačko-obrtnički smjer.

Nastavni plan i program, po kojem je ta škola počela raditi, sastavio je upravitelj škole, Vicko Adamović, a odobrila ga »starija vlast«. ⁹⁸ Taj nastavni plan i program bio je u primjeni 7 godina — do 1879. Od 1879. škola je radila po nastavnom planu i programu koji je bio izradio i objavio pokrajinski školski nadzornik Dragutin Antun Bakotić. Do kraja 19. i početkom 20. st. nastavni plan i program za građanske škole mijenjan je još dva puta. Građanska škola je imala tri razreda, a u njen I razred mogli su se upisati učenici koji su s uspjehom završili 5. godište osnovne škole. ⁹⁹ Krajem šk. 1899/1900. g. u građanskoj školi u Dubrovniku bilo je 49 učenika (29 u I, 12 u II i 8 u III razredu). ¹⁰⁰ U šk. 1916/17. g. ta je škola imala 62 đaka i to: 35 u I, 16 u II i 11 u III razredu. ¹⁰¹ Upravitelj građanske škole bio je istovremeno i upravitelj s njom spojene muške osnovne škole.

U Dubrovniku je djelovala i privatna ženska građanska škola bez prava javnosti. U ovoj školi su u školskoj 1899/1900. godini bile 23 učenice, a u šk. 1904/05. g. 31 učenica. ¹⁰² Školu su vodile časne sestre (»službenice milosrđa) u svom samostanu na Pilama. S tom privatnom ženskom građanskom školom bila je spojena i privatna ženska osnovna škola s pravom javnosti.

Đaci, koji su uspješno završili građansku školu, mogli su nastaviti školovanje u pomorskoj i učiteljskoj školi; mogli su se upisati i u pojedine vojne škole. Mnogi su, poslije završene građanske škole, tražili zaposlenje u nižim činovničkim službama pri poštama, općinama, bankama i sudovima, kao i kod raznih privrednih organizacija i privrednika. Nisu, međutim, mogli nastaviti školovanje u gimnazijama, i ta nemogućnost bila je jak argument kojim se napadalo građansku školu kao tip škole. Kako su građansku školu pohađala uglavnom djeca iz siromašnih društvenih slojeva, smatralo se da ona — već time što tu djecu ne može usmjeriti preko gimnazije do najviših stupnjeva školskog obrazovanja — onemogućava njihov ulazak u više državne i ostale

⁹⁶ I. Dizdar, n. d., 18.

⁹⁷ Danilo Petranović, *Građanske škole. Njihovo djelovanje i korist osobitim obzirom na Dalmaciju*, Dubrovnik 1912, 27.

⁹⁸ V. Adamović, n. d., 90.

⁹⁹ I. Dizdar, n. d., 19.

¹⁰⁰ HAD, Sp. KŠV. Fascikl s izvještajima kot. škol. nadzornika o pregledanim školama.

¹⁰¹ HAD, Sp. KŠV, za šk. 1916/17. g.

¹⁰² HAD, Sp. KŠV, v. bilj. 100, isto.

njima ravne službe. Prema tome, i građanska škola — kao tip škole — jasno je ukazivala na klasna obilježja ondašnjeg školskog sistema.

III — Stručne škole

U drugoj polovici 19. i početkom 20. st. djelovalo je u Dubrovniku nekoliko stručnih škola. Prikazat ćemo ih ovdje redoslijedom njihova osnivanja.

POMORSKA ŠKOLA. Za pomorski Dubrovnik oduvijek su bili važni i pomorski kadrovi. Obrazovanje pomoraca vršilo se i ovdje sve do sredine 19. st. kroz praktičan rad za vrijeme plovidbe na raznim jedrenjacima, zatim u kontaktima s iskusnijim pomorcima i u raznim tečajevima privatnog karaktera, u kojima su stariji pomorci podavali zainteresiranim mladićima svoja iskustva i teorijska znanja iz područja pomorske navigacije. Zadnji takav privatni tečaj u Dubrovniku, uoči otvaranja ovdašnje pomorske (nautičke) škole, držao je Andrija Krilanović.¹⁰³ Pomorska škola u Dubrovniku započela je radom 16. ožujka 1852.

Djelovanje i razvoj do prve reorganizacije. Početno djelovanje i razvoj pomorske škole u Dubrovniku odvijalo se u sklopu ondašnje više osnovne škole. Upravitelj više osnovne škole, Nikola Arbanas, bio je ujedno i upravitelj pomorske škole, u kojoj je poučavao kapetan duge plovidbe, Jakov Podić.¹⁰⁴ Škola je u svom sastavu imala: nautičku školu, koja je trajala dvije godine, tečaj za vlasnike brodova duge plovidbe, koji je trajao pola godine, večernji tečaj za vlasnike brodova male obalne plovidbe, koji je također trajao pola godine, i tečaj za brodograditelje, koji je trajao godinu dana. Tečaj za brodograditelje prvi put je bio otvoren u šk. 1856/57. g. Prestao je radom 1860. godine¹⁰⁵ i više nije obnavljan.

Službeni naziv škole bio je ispočetka: »I. r. istituto nautico-navale di Ragusa«.¹⁰⁶ Kad je 1852. započela radom bilo je u njoj upisano 9 učenika. Broj učenika bio je i nadalje malen. U šk. 1857/58. g. bilo ih je samo 5, a u šk. 1859/60. g. — 7. Zbog malog broja đaka škola je imala prekid rada u školskim godinama 1860/61. i 1861/62. Privatno poučavanje mladića, koji su se željeli posvetiti pomorstvu, nije prestajalo u Dubrovniku ni nakon osnivanja pomorske škole. Tako je npr. kap. Pavo Saltarić samo u razdoblju od 1852. do 1856. poučavao 56 takvih mla-

¹⁰³ *Spomenknjiga o pedesetoj godišnjici opstanka c. kr. nautičke škole u Dubrovniku MDCCCLII—MCMLII, Dubrovnik (1952), 107.*

¹⁰⁴ Isto, 17.

¹⁰⁵ V. Adamović, n. d., 81 i 82.

¹⁰⁶ *Spomenknjiga...* (103), 22.

dića.¹⁰⁷ On se bavio privatnom poukom i u vrijeme kad je bio obustavljen rad ovdašnje pomorske škole (1860—1862).¹⁰⁸ Dubrovačka pomorska škola ponovno je bila otvorena u šk. 1862/63. g. Tada je imala samo 8 učenika — 7 u I i 1 u II razredu.¹⁰⁹

Od 1872. pomorska škola u Dubrovniku je djelovala u sastavu građanske škole, a od 1875. postala je samostalna. Njen dugogodišnji nastavnik, kap. Jakov Podić, postao je otada i njen prvi upravitelj.¹¹⁰ Za razliku od sedmog decenija 19. st., u kojem je broj đaka bio i nadalje vrlo malen, pa je prijetila opasnost da škola ponovno prestane radom (u školskim godinama 1864/65, 1865/66, 1866/69. i 1869/70. imala je npr. samo po 2 učenika!), u osmom deceniju broj đaka je bio u porastu (u šk. 1871/72. g. bilo ih je 17, u šk. 1872/73. g. — 23, u šk. 1875/76. g. — 16).¹¹¹ Godine 1879. izvršena je reorganizacija pomorskih škola: doneseni su novi nastavni plan i program, a školovanje je produženo od dvije na tri godine.

Za razliku od dotadašnje dvogodišnje pomorske škole, u kojoj su se učili samo: vjeronauk, matematika, trgovačko poslovanje, sastav broda, nautika i večernje pomorske vježbe; u trogodišnjoj pomorskoj školi bili su zastupljeni i vjeronauk, nautika, talijanski, engleski jezik, povijest, zemljopis, matematika, fizika, krasopis, brodogradnja i oprema broda, parostroj, manevriranje, meteorologija i oceanografija, brodska higijena, trgovačko, mjenbeno i pomorska pravo, te brodsko računovodstvo,¹¹² dakle — znatno veći broj nastavnih predmeta i šira stručna naobrazba, koju su zahtijevale daljnje potrebe u pomorstvu, naročito u vezi s razvojem parobrodarstva.

Između prve i druge reorganizacije. Dubrovačka pomorska škola imala je prvi put tri razreda u šk. 1881/82. g. s 22 učenika.¹¹³ Te godine započela je raditi u zgradi na Brsaljama, u kojoj će kasnije ostati dugi niz godina. Do tada je promijenila tri zgrade u okviru zidina: započela je raditi u zgradi Gozze, nastavila u dominikanskom samostanu i potom u gimnazijskoj zgradi (bivši

¹⁰⁷ Josip Luetić, *Nešto o »pomorskoj školi« kap. Pava Saltarića u Dubrovniku*, Dubrovačko pomorstvo. U spomen sto godina nautičke škole u Dubrovniku MDCCLII—MCMLII, Dubrovnik (1952), 107.

¹⁰⁸ Špiro Savin, *Postanak i razvitak dubrovačke nautike*, Dubrovačko pomorstvo ... (107), 14.

¹⁰⁹ *Spomenknjiga* ... (103), 63.

¹¹⁰ Isto, 58.

¹¹¹ Isto, 63.

¹¹² Marin Kobasica i Josip Surić, *Istoriijat državne pomorsko-trgovačke akademije u Dubrovniku*, Godišnji izvještaj državne pomorsko-trgovačke akademije u Bakru, državne pomorsko-trgovačke akademije u Dubrovniku i državne pomorsko-trgovačke akademije u Kotoru za šk. godinu 1933/34, Senj 1934, 45 i 46.

¹¹³ *Primo programma dell' i. r. scuola nautica di Ragusa pubblicato per l'anno scolastico 1881/82*, Ragusa 1882, 10.

samostan sv. Katarine).¹¹⁴ Broj đaka je, od šk. 1884/85. g., počeo osjetnije rasti. U toj škol. godini bilo ih je 25, u slijedećoj škol. godini — 28, a u škol. 1886/87. g. — 35. Taj porast broja đaka svjedoči da je i interes za pomorsko školovanje rastao usporedo s većim mogućnostima zapošljavanja, kao i usporedo s poboljšanjem uvjeta rada i zarade na brodovima.

U zadnjem deceniju 19. st. prišlo se novoj, drugoj reorganizaciji pomorskih škola, uvjetovanoj potrebom za još širim obrazovanjem časničkog kadra na parobrodima. Tadašnji upravitelj dubrovačke pomorske škole, Lujo Klaić, bio je član komisije za tu reorganizaciju pomorskih škola.¹¹⁵ S ovom reorganizacijom, koja je, dakako, donijela i novi nastavni plan i program, školovanje je produženo od 3 na 5 godina. Reorganizirane pomorske škole — prema »Privremenom ustrojbenom statutu« — imale su 2 priprema i 3 strukovna razreda. Za upis u I priprema razred učenik je morao imati svršenu osnovnu školu i 12 godina života.

Primjena te organizacije počela se sprovoditi od šk. 1896/97. g. U školi su se otada učili ovi predmeti: vjeronauk i vjerski običaji na brodu, hrvatski, talijanski, njemački i engleski jezik, zemljopis, povijest, matematika, projektivno crtanje, prirodopis, eksperimentalna fizika i kemija, nautika, nauka o parostroju, meteorologija i oceanografija, gradnja i oprema broda, manovra, brodsko računovodstvo, trgovačko, pomorsko i mjenbeno pravo, pomorska higijena, kaligrafija i tjelovježba.¹¹⁶ Nastavni jezik od početka rada pomorskih škola u Dalmaciji bio je talijanski. Poslije njihove prve reorganizacije iz 1879. hrvatski jezik se mogao učiti kao neobvezan predmet.¹¹⁷ S drugom reorganizacijom pomorskih škola (1896) hrvatski jezik je postao obvezan predmet u svim razredima i nastavni jezik u I i II priprema razredu. Talijanski jezik je i dalje zadržan ne samo kao obvezan predmet u svim razredima, već i kao nastavni jezik u strukovnim razredima.¹¹⁸ Razumije se da to naše ljude nije moglo zadovoljiti, te su zahtijevali veće prisustvo hrvatskog jezika i u strukovnim razredima. Zahvaljujući njihovoj upornosti, izvršeno je 1887. daljnje popuštanje: u strukovnim razredima (I, II i III) uvedena je dvojezična nastava — neki predmeti su predavani na hrvatskom, a neki na talijanskom.¹¹⁹ Tako je ostalo sve do 1918. Prema tome, potpuno ponarođenje pomorskih škola u Dalmaciji (dubrovačke i kotorske) nije izvršeno sve do sloma habsburške monarhije.

¹¹⁴ V. bilj. 103, isto, 72.

¹¹⁵ Isto, 40.

¹¹⁶ *Osamnaesti program c. k. nautičke škole u Dubrovniku za šk. 1898/99. g.*, Dubrovnik 1899, 4 i 5.

¹¹⁷ Oliver Fio, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX stoljeću*, Zagreb (1956), 25.

¹¹⁸ V. bilj. 116, isto, 4.

¹¹⁹ Ivo Perić, *Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva 1860—1918*, Zagreb 1974, 129.

Od kraja 19. st. do pred kraj prvog svjetskog rata. Produžetak školovanja u pomorskim školama (1896) imao je ispočetka za posljedicu slabljenje interesa za upis u ove škole. U šk. 1895/96. g., kad je dubrovačka trorazredna pomorska škola posljednji put imala samo tri razreda, bio je u njoj 51 učenik.¹²⁰ Kasnije je, za neko vrijeme, broj učenika bio znatno manji. Krajem šk. 1899/1900. g. bilo ih je ukupno 37 i to: u I i II pripravnim razredima — po 14, u I strukovnom razredu — 5, u II strukovnom razredu — 4, a u III strukovnom razredu — nijedan.¹²¹ U šk. 1904/05. g. škola je imala 42 đaka. Poblži podaci o tim učenicima govore da ih je — po mjestu rođenja — 16 bilo iz Dubrovnika, po 2 iz Gruža, Stona, Trstenika, Orebića i Cavtata, i po jedan iz Popovića, Vignja, Mokošice i Komolca. Ostalih 12 bili su iz raznih dalmatinskih kotareva i drugih zemalja. Po materinskom jeziku — 40 ih je imalo materinski jezik hrvatski, 1 talijanski i 1 engleski. Po vjeri — 40 su bili katolici i 2 pravoslavni.¹²² Broj đaka je zatim bio u osjetnijem porastu, tako da ih je npr. na kraju šk. 1909/10. g. bilo 89, od toga: 29 u I pripravnim razredima, 21 u II prip. raz., 10 u I strukovnom razredu, 13 u II str. raz. i 16 u III str. razredu. Očevi tih učenika, po svom zanimanju, bili su: 27 — činovnici, 14 — pomorci, 13 — trgovci, 12 — posjednici, 10 — obrtnici, 7 — radnici, 4 — poslužnici, 1 — kapelnik i 1 — odvjetnik.¹²³ Broj učenika je i dalje rastao u godinama uoči rata, a za vrijeme rata broj upisanih kretao se ovako: 167 u 1914/15, 191 u 1915/16, 177 u 1916/17. i 165 u 1917/18. šk. godini. Za vrijeme rata neki su profesori bili mobilizirani, a isto tako i mnogi stariji učenici. Tijekom 1915. i 1916. bilo je mobilizirano ukupno 64 učenika.¹²⁴ U zgradi ove škole, u tim ratnim godinama, našla je udomljenje i pomorska škola iz Kotora.

Dubrovačku pomorsku školu, od šk. 1852/53. g. do zaključno sa šk. 1917/18. godinom, završilo je ukupno 448 učenika.¹²⁵ Ti su stručni kadrovi u našem pomorskom životu imali značajnu ulogu. Među nastavnicima pomorske škole u Dubrovniku bilo je vrlo istaknutih stručnjaka i vrsnih pedagoga. Neki su se od njih istakli i spisateljskim radom, kao npr. Josip Gelcich, Lujo Klaić, Andrija Pavlica, Nikola Didolić i Juraj Carić.

UČITELJSKA ŠKOLA. Sve do početka trećeg decenija 19. st. nije bilo u Dalmaciji organiziranog školovanja učiteljskog kadra

¹²⁰ V. bilj. 103, isto, 63.

¹²¹ *Izvještaj c. k. nautičke škole u Dubrovniku za šk. g. 1900/1901*, Dubrovnik 1901, 24.

¹²² *Izvještaj c. k. nautičke škole u Dubrovniku za šk. 1904/05. g.*, Dubrovnik 1905, 43.

¹²³ *Izvještaj c. k. nautičke škole u Dubrovniku za šk. g. 1909/10*, Dubrovnik 1910, 51 i 55.

¹²⁴ *Izvještaj c. k. nautičke škole u Dubrovniku za šk. g. 1914/15 i 1915/16*, Dubrovnik 1916, 32 i 33.

¹²⁵ V. bilj. 112, isto, 50 i 51.

za rad u osnovnim školama. Djecu su u malobrojnim osnovnim školama poučavali uglavnom svećenici. Kad je pokrajinski školski nadzornik, Juraj Plančić, godine 1819. izradio Pravilnik i napatuk o djelovanju osnovnih škola u Dalmaciji, u tom pravilniku je predvidio i organizirano obrazovanje učitelja za rad u osnovnim školama i to putem tečajeva metodike i pedagogije pri višim osnovnim školama u okružnim centrima — Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor.

Obrazovanje učiteljskog kadra u Dubrovniku prije otvaranja ženske učiteljske škole. Tečaj za obrazovanje učitelja u Dubrovniku započeo je 1. ožujka 1822, a trajao je tri mjeseca.¹²⁶ Tečaj je imao karakter stalnosti i trebao je raditi svake godine. Od 1822. do 1825. taj tečaj je pohađalo 15 kandidata.¹²⁷ Broj polaznika tečaja ovisio je skoro isključivo o broju dodijeljenih stipendija. Tako npr. 1846. tečaj je imao 9, a 1850. g. samo 2 polaznika. Školska predsprema tih tečajaca bila je različita: neki su imali četiri razreda više početne škole, pojedini su imali poneki razred gimnazije ili potpunu gimnaziju, a bilo ih je — kao što su npr. bili svećenici — koji su imali i gimnaziju i teologiju.¹²⁸ Od 1844. tečaj je trajao šest mjeseci, a od 1849. godinu dana.

Godine 1860. započeo je u Dubrovniku radom i tečaj za učiteljice, i to u sastavu privatne osnovne škole u samostanu dumana («službenica milosrđa») na Pilama. Od 1867. ovaj tečaj je prešao na dvogodišnje, a nedugo zatim i na trogodišnje trajanje, pretvorivši se tako u žensku učiteljsku školu. Nastavni jezik u toj školi bio je talijanski. Njene voditeljice, dumne, pristale su da od 1870. rade po novom nastavnom planu i programu koji im je odredilo Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu, a isto tako i da primaju učenice drugih kanfesija — kao eksternistkinje. Kad su se dumne početkom šk. 1873/74. g. usprotivile primanju eksternistkinja, bilo je očito da se na tu učiteljsku školu pod njihovim rukovodstvom ne može dalje ozbiljno računati.¹²⁹ A bilo je neophodno da u Dalmaciji, pored muške preparandije u Arbanasima, otvorene 1866, djeluje i dobro uređena državna ženska učiteljska škola.

Osnutak i razvoj ženske učiteljske škole do početka 20. stoljeća. Izgleda da se, s obzirom na sjedište nove, ženske učiteljske škole u Dalmaciji, najozbiljnije mislilo na Makarsku, što potvrđuje i činjenica da je u tom gradiću, 1. veljače 1875, započeo radom i njen pripremački tečaj. Ali, kako je ubrzo postalo jasno da nema u Makarskoj potrebnih uvjeta za rad i razvoj ove škole,

¹²⁶ Ivo Perić, *Razvitak i djelovanje učiteljskih škola u Dalmaciji*, Zbornik za historiju školstva i prosvjete br. 2, Zagreb 1965, 157.

¹²⁷ V. Adamović, n. d., 129.

¹²⁸ Isto, 130.

¹²⁹ Ta je škola 1875. dobila potpuno privatni karakter i kao takva trajala je do kraja šk. g. 1879/80, kad je konačno prestala djelovati.

Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu donijelo je konačnu odluku da se ta škola otvori u Dubrovniku, i to već u škol. 1875/76. godini, te da bude organizirana »po sustavu muškog učiteljstva u Arbanasima kod Zadra, ali bez internata«. ¹³⁰ Nakon potrebnih priprema (iznajmljivanje i uređenje zgrade u Pobijanoj ulici, imenovanje prvih nastavnika i upis u pripravnici i I razred) — škola je započela radom 3. siječnja 1876.

Nastavni rad se odvijao dvojezično — na hrvatskom i talijanskog jeziku. Prema odluci Pokrajinskog školskog vijeća, talijanskim jezikom predavani su: talijanski, geografija i prirodopis, a hrvatskim jezikom svi ostali predmeti. Utrakvističko poučavanje ukinuto je 1880. i od šk. 1880/81. g. nastava se izvodila samo na hrvatskom jeziku. ¹³¹ Nastojanje uprave škole da se uz školu ustanovi i internat nisu polučila uspjeh. Zbog nepostojanja internata roditelji su, pogotovo oni iz udaljenijih krajeva Dalmacije, nerado slali svoje kćeri na školovanje u Dubrovnik. Učenice, koje su ovdje dolazile na školovanje iz drugih sredina, stanovale su ili kod svoje rodbine ili u samostanu dumana na Pilama.

Tijekom prvog desetljeća rada škole (1875/76—1884/85) održano je 8 matura, koje je uspješno položila 101 kandidatkinja. Od tog broja učenica, 77 ih je primalo stipendiju. Po mjestu rođenja, 43 su bile iz Dubrovnika, 7 iz ostalih mjesta dubrovačkog kotara, 7 iz kotara Kotor, 4 iz kotara Korčula, 13 iz kotara Hvar, 2 iz kotara Makarska, 9 iz kotara Split, 5 iz kotareva Sinj, Knin i Šibenik, 5 iz kotara Zadar i 6 s otoka Krka i Cresa. Od 101 učenice, koje su u tom razdoblju završile školu, 76 ih je stupilo u učiteljsku službu, a 25 ostalo izvan službe. ¹³² Najveći broj učenica tijekom prva dva decenija postojanja i rada ženske učiteljske škole u Dubrovniku bio je upravo na kraju drugog decenija — u šk. 1894/95. godini, kad su u toj školi bile 133 učenice i to: 36 u pripravnici, 39 u I, 30 u II i 28 u III razredu. ¹³³ Za vrijeme ovog drugog decenija (1885/86—1894/95) maturiralo je 125 učenica — 122 redovno i 3 privatno. Od 122 redovne učenice, 96 ih je primalo stipendiju. Ali, ni sve stipendistice nisu ušle u učiteljsku službu; službu ih je prihvatilo 78, dok je 18 ostalo izvan službe. ¹³⁴ Škola je bila dobro organizirana — i kao takva uživala je potreban ugled. Njen najveći problem bio je školski prostor, koji je — s porastom broja učenica — bivao sve akutniji. Rješenje tog problema bilo je jedino u izgradnji nove školske zgrade.

¹³⁰ *Prvi program c. k. ženskog učiteljstva u Dubrovniku koncem 1884/85*, Dubrovnik 1885, 34.

¹³¹ V. bilj. 126, isto, 165.

¹³² *Prvi program* ... (130), 49 i 50.

¹³³ *Drugi program c. k. ženskog učiteljstva u Dubrovniku koncem šk. g. 1894/95*, Dubrovnik 1895, 91.

¹³⁴ Isto, 92.

U novoj zgradi. Ujesen 1901. škola je prešla u svoju novu zgradu na Pilama. Ta je zgrada namjenski bila izgrađena za potrebe ove škole. Prigodom svečane predaje te zgrade ovoj školi, pokrajinski školski nadzornik — Antun Ströll — u svom govoru je kazao da je to »prva državna zgrada, koja je u pokrajini bila naročito podignuta u nastavne svrhe«. ¹³⁵ Iako Ströll, kao pouzdanik ondašnjeg austrijskog režima, nije namjeravao izlagati kritici taj režim, u tim njegovim riječima, dakle, i nehotice bila je sadržana i vrlo oštra kritika vladajućeg režima. Jer, dotadašnja austrijska uprava u Dalmaciji postojala je kontinuirano već punih 87 godina, a to joj je bila tek prva školska zgrada koju je podigla!

U toj šk. 1901/02. g. bila je u ovoj preparandiji 121 učenica i to: u pripremnom razredu 23, u I r. 25, u II r. 19 i u III r. 44. Od tog broja, po vjerskoj pripadnosti, 111 učenica bile su katoličke, a 10 pravoslavne vjere. Po mjestu rođenja, 45 ih je bilo iz Dubrovnika, 55 iz raznih mjesta ondašnje Dalmacije, 18 iz ostalih pokrajina Austro-Ugarske i 3 iz drugih država. ¹³⁶ Od šk. 1904/05. g. školovanje je produženo s tri na četiri godine. Prema tome, učenice, koje su se u toj školskoj godini upisale u I razred maturirale su tek krajem šk. 1907/08. g. Broj učenica u predratnim godinama bio je u znatnom porastu i kretao se ovako: 1903/04. g. — 129, 1905/06. g. — 137, 1909/10. g. — 235, 1913/14. g. — 228. ¹³⁷ U ratnim godinama broj učenika bio je nešto opao. redu, 44 u I razredu, 40 u II r., 46 u III r. i 41 u IV r.), ¹³⁸ u šk. 1915/16. g. bilo ih je 215, ¹³⁹ a u šk. 1916/17. g. — 210. Među tih 210 učenica, 71 je primala stipendiju. ¹⁴⁰

I učenice preparandije, kao i njihovi ovdašnji vršnjaci iz gimnazije i pomorske škole, sudjelovale su u predratnom omladinskom pokretu. I one su gajile antiaustrijska raspoloženja, o čemu, između ostalog, svjedoči i namjerno oštećivanje careve slike u jednoj učionici (u travnju 1915). ¹⁴¹ Pri kraju prvog svjetskog rata zgradu preparandije zauzela je austro-ugarska vojska i pretvorila je u svoju bolnicu. Mnogi oboljeli vojnici, koji su se vraćali iz Albanije, umirali su u toj »bolnici« i potom su bili sahranjivani na vojničkom groblju u Gospinom Polju. Svakodnevno su, pokraj Čingrijine vile na Boninovu, prevozili te mrtvace. O tome je stari Pero Čingrija, priželjkujući kraj rata, pisao 25. X 1918. svom sinu Melku: da iz kuće gleda prolazeća kola s umrlim voj-

¹³⁵ *Uspomena na svečani otvor i blagoslov nove zgrade ć. k. preparandije u Dubrovniku* 4. oktobra 1901, Zadar 1901, 7.

¹³⁶ *Izvještaj...* (21), 37 i 39.

¹³⁷ V. bilj. 126, isto, 169.

¹³⁸ *Glavni godišnji izvještaj o pučkom školstvu u Dubrovniku za godinu 1915*, Zadar 1916, 2.

¹³⁹ *Gl. god. izvj. o puč. školstvu u Dalmaciji za g. 1916*, Zadar 1918, 2.

¹⁴⁰ *Gl. g. izvj. o puč. škol. u Dalm. za g. 1917*, Zadar 1918, 2.

¹⁴¹ V. bilj. 126, isto, 170.

Tako npr. u šk. 1914/15. g. bilo ih je 218 (47 u pripravnim raznicima. Pred tim stravičnim prizorima on je rezonirao: »Bože moj za što sve ovo!«¹⁴² Hobsburška monarhija je bila pred rasulom. A kad je to rasulo uslijedilo, skinut je austrijski grb sa zgrade ženske učiteljske škole u Dubrovniku i na zgradu izvješena — kako je tada zapisao upravitelj u školskom ljetopisu¹⁴³ — »zastava ujedinjene i slobodne Jugoslavije«.

POLJODJELSKA ŠKOLA. O obrazovanju poljoprivrednih stručnjaka u Dalmaciji počela se voditi potrebna briga tek nakon 1870, kad su narodnjaci izborili većinu u Dalmatinskom saboru i u saborskom izvršnom organu — Zemaljskom odboru. Već početkom 1871. Zemaljski odbor je uputio desetak stipendista iz Dalmacije na školovanje u gospodarsko učilište u Križevce.¹⁴⁴ Odašiljanje stipendista u Križevce nastavljeno je i kasnije, ali usporo s tim činjeni su i napore da se i u Dalmaciji ustanove mogući oblici poljoprivrednog obrazovanja. Tako npr. pri višoj realci u Splitu, u šk. 1872/73. g., započeo je poljodjelski tečaj. Očekivalo se da će taj tečaj stalno djelovati, ali, zbog nedovoljnog broja đaka, morao je 1874. prestati radom.¹⁴⁵ Poljodjelski tečajevi bili su otvoreni još u Trogiru — pri osnovnoj školi, i u Šibeniku — pri građanskoj školi. Iako su ovi tečajevi nastavljali radom iz godine u godinu i imali karakter stalnosti, broj njihovih polaznika bio je malen. Potreba za jednom dobro uređenom poljodjelskom školom u Dalmaciji sve se više nametala. Zauzimanjem dubrovačke poljodjelske zadruge i podrškom Zemaljskog odbora, ta je škola ustanovljena u Gružu i započela je radom 16. siječnja 1887.

Poljodjelska škola u Gružu trajala je dvije godine, a nastava u njoj odvijala se na hrvatskom jeziku. Predmeti, koji su se učili u toj školi, bili su: hrvatski jezik (vježbe u štivenju i pisanju), računica, mjerstvo, meteorologija, lučba, naravoslovlje, poznavanje i obrađivanje tla, biljarstvo, vrtlarstvo, voćarstvo, maslinarstvo, vinogradarstvo, poljodjelsko zanatstvo, stočarstvo, živinarstvo, pčelarstvo, ribarstvo, svilarstvo, uzgajanje piladi i kunčadi, strojstvo, ravnjanje i uredba malog imanja i šumarstvo.¹⁴⁶ Školom je upravljalo skrbništvo, sastavljeno od predstavnika dubrovačke poljodjelske zadruge, od predstavnika dubrovačke općine i od predstavnika Zemaljskog odbora. Škola je imala vrt, kemijski laboratorij, zanatsku radionicu, zbirku oruđa i strojeva,

¹⁴² HAD, Arhiv Čingrija — Č. XI. D/c.

¹⁴³ V. bilj. 126, isto, 170.

¹⁴⁴ P. T., *Naši mladići u hrvatskome Križevcu*, Narodni list br. 1, Zadar 1871, 1.

¹⁴⁵ Šime Urlić, *Povijest poljodjelskih škola u Dalmaciji*, Učitelj u školi i u narodu br. 9, Dubrovnik 1930, 335.

¹⁴⁶ *Prvo godišnje izvješće o poljodjelskom zavodu u Gružu za škol. god. 1887*, Dubrovnik 1887, 24.

prostoriju za uzgoj svilca, pčelinjak, meteo-rološku stanicu, prirodopisnu zbirku, geodetsku zbirku i knjižnicu. Nastavna godina — za razliku od ostalih škola — započinjala je u ovoj školi sredinom siječnja, a završavala sredinom prosinca.

U prvoj godini rada poljodjelske škole u Gružu bilo je u njenom I razredu 15 učenika. Od tih 15 đaka 11 ih je primalo stipendiju od svojih općina.¹⁴⁷ Dobni sastav tih prvih đaka ove škole izgledao je ovako: 2 su imala navršenih 14 godina, 1 je imao 15 godina, 8 ih bilo sa 16 g. i 4 sa 17 godina.¹⁴⁸ Među tim učenicima bio je i Frano Supilo, kasnije glasoviti političar. On je bio stipendista općine Cavtat. Stipendija mu je iznosila 180 fiorina godišnje. Supilo je marljivo učio i oba razreda te škole završio s najboljim uspjehom (»prvi red s odlikom«).¹⁴⁹ Od početka 1889. g. Frano Supilo je kao svršeni đak poljodjelske škole u Gružu započeo službovati u toj školi u svojstvu prefekta. On je te godine — krajem lipnja i u srpnju — dobio »dopust od 33 dana« sa zadatkom »da putuje Konavle i ostalu okolicu dubrovačku i da podučiti vinogradare kako se imadu braniti od peronospore, koja je napala njihove vinograde«.¹⁵⁰ Takvi putujući učitelji, kao što je u tom slučaju bio i Frano Supilo, djelovali su u Dalmaciji već od ranije, i njihov rad je znatno doprinio gospodarskom prosvjećivanju poljoprivrednika.

Pri poljodjelskoj školi u Gružu organizirani su i povremeni stručni tečajevi za poljoprivrednike. 1896. godine, npr., održan je uljarski tečaj, koji je pohađalo 13 tečajaca iz raznih krajeva Dalmacije. Tečaj je trajao 7 dana. U isto vrijeme održan je i sedmodnevni tečaj za klastriocce maslina, koji su pohađali šestorica maslinara iz Orašca i Trstenog. Po završetku tih tečajeva, tečajci su — pod rukovodstvom nastavnika Stjepana Bulića — otišli na poučnu ekskurziju u Južnu Italiju, gdje su, u Brindisiju, Bariju, Monopoliju i Barletti, razgledali tvornice ulja i uljarske podrumne, kao i okolne maslinike.¹⁵¹ Među nastavnicima poljodjelske škole u Gružu naročito su se istakli Dragutin Hreljanović i već spomenuti Stjepan Bulić. Bulić se osobito dokazao kao stručnjak na području uljarstva i ampelografije.

Interes đaka za upis u ovu školu nije bio onakav kako se to očekivalo. Kako je ona imala sve manje učenika, prijetila je opasnost da prestane radom. Takvo stanje skrenulo je pažnju i nekih saborskih zastupnika, koji su, između ostalog, smatrali da je ta škola u nepodesnoj sredini — na jugu pokrajine, i da bi zato ovoj školi trebalo odrediti novo, pogodnije sjedište. Pokrajinski po-

¹⁴⁷ Isto, 26.

¹⁴⁸ Isto, 36.

¹⁴⁹ *God. izvješće o poljodj. zavodu u Gružu za šk. g. 1888*, Dubrovnik 1888, 41.

¹⁵⁰ *God. iz. o polj. zav. u Gružu za šk. g. 1889*, Dubrovnik 1889, 22.

¹⁵¹ CH br. 49 (1896), 2.

ljodjelski nadzornik, Ivan Zotti, zalažući se za unapređenje poljoprivredlagao je 1897. g. da se ova škola »odmah zatvori« i osnuje nova poljodjelska škola »po mogućnosti u Splitu sa jednom podružnom postajom u Sinju«. ¹⁵² Te, 1897. g., u poljodjelskoj školi u Gružu bila su samo 4 učenika. Škola je prestala radom krajem 1900. g., a njena nastavna sredstva »besplatno su ustupljena novom državnom zavodu u Splitu«. ¹⁵³ Ova splitska poljodjelska škola započela je djelovati tek početkom 1907. g.

OBLICI ŠKOLOVANJA OBRtničKOG PODMLATKA. U prvoj polovici 19. st. nije u Dubrovniku postojala posebna škola za obrtnički podmladak. Smatralo se, ipak, da bi tom podmlatku trebalo dodatno obrazovanje, izvan onog koje se stjecalo šegrtovanjem, što dokazuje i postojanje ponavljaonice pri višoj osnovnoj školi. Ponavljaonicu su, u stvari, i pohađali samo dječaci kojisi u se uključivali u razne zanate ili koji su se opredijelili za trgovačke pomoćnike. Radeći u nedjeljno-svetačke dane, ponavljaonica je omogućavala tim dječacima upoznavanje tehničkog crtanja, osnova tehnologije, poznavanja robe, poslovnog evidentiranja i izvještavanja i sl. Oni su prethodno, u višoj osnovnoj školi, pohađali IV razred, koji je trajao 2 godine. Već time, što su pohađali taj razred, bilo je očito da su orijentirani na razna praktična zanimanja. Jer, svi oni koji su nastavljali školovanje u gimnaziji, počeli su to školovanje nakon svršenog III razreda više osnovne škole. Da bi obrtnički podmladak dobio adekvatnije obrazovanje bilo je 1850. g. odlučeno da se IV razred više osnovne škole ukine i zamijeni dvorazrednom nižom realkom.

Niža realka u Dubrovniku započela je radom u šk. 1850/51. g. Bilo je u njoj tada 37 učenika — 29 u I i 8 u II razredu. ¹⁵⁴ Među nastavnicima ove realke naročito su se svojom vrsnoćom istakli: Andro Krilanović, Ivo Derocco, Grgur Rajčević i Stjepan Bradaš. Pri realki je od 1858. g. djelovao i nedjeljno-svetačni tečaj za obrtničko crtanje. Iz te realke je — prema svjedočanstvu jednog njezina suvremenika — izašao »dobar broj vještijih zanatlija, obrtnika i trgovaca«. ¹⁵⁵ Ona je djelovala do 1872. Tada je ukinuta, a umjesto nje osnovana je građanska škola.

Pri građanskoj školi, u nedjeljno-prazničke dane, stalno je djelovao tečaj za šegrte i kalfe. U tom tečaju učilo se obrtničko crtanje. ¹⁵⁶ U zadnjem deceniju 19. st. nastojalo se da taj tečaj preraste u obrtničku školu usavršavanja. Godine 1895. Zemaljski odbor je dodijelio u tu svrhu pripomoć od 500 fiorina. Tada je

¹⁵² Ivan Zotti, *Nacrt osnove djelovanja za promicanje gospodarstva u Dalmaciji*, Zadar 1897, 19.

¹⁵³ Š. Urlič, n. d., 337.

¹⁵⁴ V. Adamović, n. d., 64.

¹⁵⁵ Isto, 64.

¹⁵⁶ Isto, 85 i 94.

bio imenovan i voditelj te škole, Baldo Kosić.¹⁵⁷ Ta škola nije bila otvorena ni do kraja 1895, ni tijekom 1896. Tek potkraj 1896. izašla je novinska obavijest u lokalnom listu, koja je glasila: »Početkom nove godine otvoriće se u građanskoj školi neka vrst obrtničke škole, koju su obavezni pohađati svi šegrti u gradu. Predavanja držaće se u veče«. ¹⁵⁸ I zaista, početkom 1897. započela je djelovati ta večernja škola u prostorijama građanske škole. Dubrovačka trgovačko-obrtnička komora potpomagala je novčano tu školu. To se vidi i iz odluke komore o dodjeljivanju potpore toj školi za 1899. godine.¹⁵⁹

Večernja škola usavršavanja za šegrti i kalfe djelovala je dalje iz godine u godinu — kontinuirano. Kako je vidljivo iz obavijesti o početku šk. 1909/10. g. nastava je započinjala »u 7 ura poslije podne«. ¹⁶⁰ Škola je morala biti večernja, jer su šegrti i kalfe, obvezni da je pohađaju, radili po danu na svojim obrtničkim radnim mjestima.

TRGOVAČKA ŠKOLA. Potrebe za stručnijim kadrom u trgovini poticale su i dubrovačku trgovačko-obrtničku komoru da se založi za osnivanje trgovačke škole usavršavanja u ovom gradu. U toj školi — prema zamisli te komore — trebali su se obvezno učiti: trgovačka korespondencija na hrvatskom jeziku (latinicom i ćirilicom), talijanski i njemački jezik, matematika, nauka o trgovini i mjenici, trgovačko knjigovodstvo i trgovačka geografija. Neobvezni predmeti trebali su biti: kaligrafija, strojopis i francuski jezik.¹⁶¹ Na svom sastanku od 22. srpnja 1909. komora je odlučila dati pripomoć od 200 kruna za osnivanje te škole i zauzela stajalište da bi škola mogla započeti radom već u šk. 1909/10. godini.¹⁶² Bečko Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu obećalo je osigurati pola troškova za tu školu, ako drugu polovicu troškova preuzmu na sebe komora, općina i Zemaljski odbor. U tom smislu bio je i postignut dogovor, te je tako trgovačka škola usavršavanja — u rujnu 1909 — bila osnovana.

Za upravitelja škole bio je određen prof. dr Josip Aranza. On je, zajedno s tajnikom trgovačko-obrtničke komore, Josipom Onyszkiewiczem, sastavio školski pravilnik i nastavni plan i program škole. U školu su, prema tom pravilniku, mogli biti primljeni učenici sa završenom osnovnom školom i navršenom 14. godinom života. Učenici su trebali plaćati i školarinu — po 10 kruna

¹⁵⁷ Historijski arhiv u Zadru. Arhiv zadarske obrtničke škole. Fasc.: *Scuola d'Arti e Mestieri »P. Bakmaz«*. Iz dopisa Zem. odbora br. 2377 od 13. V 1895, upućenog dalmatinskom Namjesništvu.

¹⁵⁸ CH br. 50 (1896), 3.

¹⁵⁹ HAD, Arhiv trgovačko-obrtničke komore. Protokol za g. 1899. pod red. br. 381.

¹⁶⁰ CH br. 71 (1909), 4.

¹⁶¹ CH br. 57 (1909), 4.

¹⁶² CH br. 59 (1909.), 3.

za svako polugodište. Školu su bili obvezni pohađati svi trgovački šegrti: i dječaci i djevojčice. Nastavni rad trebao se odvijati u večernjim satima, i to svaki dan osim praznika od 19 do 21 sat.¹⁶³ Nakon potrebnih priprema trgovačka škola usavršavanja u Dubrovniku započela je radom 8. studenog 1909. u zgradi pomorske škole na Brsaljama.

Otvaranje te škole pozdravljeno je kao realiziranje jedne naročito važne potrebe. Želeći joj uspješno djelovanje, lokalni list je isticao: »Oživjele u njoj stare tradicije Dubrovnika, koji je na moru i u trgovini vidio jedini svoj ekonomski napredak, s kojim je nerazdruživo spojen i kulturni razvoj«.¹⁶⁴ Nastavni jezik u školi bio je hrvatski. Škola je trajala dvije godine (imala je I i II razred). Svaki razred imao je dva odjeljenja: jedno za učenike, drugo za učenice. Broj đaka kretao se ovako: u šk. 1909/10. g. — 48 (16 m. i 32 ž.), u šk. 1910/11. g. — 62 (25 m. i 37 ž.), u šk. 1911/12. g. — 37 (21 m. i 16 ž.) i u šk. 1912/13. g. — 30 (22 m. i 8 ž.).¹⁶⁵ Najveći broj đaka, dakle, bio je u škol. 1910/11. g. Imamo i podatke o materinskom jeziku i vjerskoj pripadnosti tih učenika. Od 62 učenika i učenice, 58 ih je imalo materinski jezik hrvatski, a 4 talijanski. Po vjerskoj pripadnosti, 54 su bili katolici, 7 pravoslavni i 1 koji je pripadao nekoj drugoj vjeri (nije navedeno kojoj).¹⁶⁶

Zalažući se za otvaranje te obrazovne ustanove, dubrovačka trgovačko-obrtnička komora je već 1909. izrazila i svoju želju da se u Dubrovniku »po mogućnosti što prije« osnuje »državna trgovačka škola«.¹⁶⁷ Komora, dakako, nije ostala samo na toj želji. Nastojala je da se ta želja, kao izraz jedne potrebe, i ostvari. U tome je uspjela. Odlukom bečkog Ministarstva za bogoštovlje i nastavu od 12. rujna 1913. osnovana je u Dubrovniku državna dvorazredna trgovačka škola.¹⁶⁸ Škola je trebala imati, pored I i II razreda, još i pripralni razred. Pripralni razred trgovačke škole — isto kao i u učiteljskoj i pomorskoj školi — imao je zadatak da svršenim osnovnoškolcima, koji nisu pohađali građansku školu ili niže razrede gimnazije, dade naobrazbu potrebnu za uspješno uključivanje u školovanje u tim školama. U pripranom razredu učilo se u sažetom opsegu obrazovno gradivo građanske škole ili nižih razreda gimnazije.

U najavi upisa u tu novootvorenu državnu trgovačku školu bilo je istaknuto da će se u pripralni razred primati učenici

¹⁶³ CH br. 74 (1909), 2.

¹⁶⁴ CH br. 90 (1909), 2.

¹⁶⁵ HAD, Spisi trgovačke škole za usavršavanje u Dubrovniku. Iz dopisa upravitelja škole, upućenog 22. IX 1913. dalmatinskom Namjesništvu.

¹⁶⁶ HAD, Sp. trg. škole usavršavanja. Iz izvj. za šk. 1910/11 g.

¹⁶⁷ V. bilj. 162, isto, 3.

¹⁶⁸ Stjepan Blažeković, *Devedeset godina ekonomskih škola u SR Hrvatskoj*, Zagreb 1973, 30.

koji su navršili 13. godinu života i koji uspješno polože prijemni ispit iz hrvatskog jezika, matematike i geometrije, prema programu potpune osnovne škole. U I razred mogli su biti primljeni đaci s navršenih 14 g. života, koji su prethodno uspješno završili 3 ili 4 razreda gimnazije ili realke, ili — koji su prethodno uspješno završili oba priprema razreda pomorske škole ili potpunu građansku školu. Svi primljeni đaci bili su dužni plaćati školarinu i to po 20 kruna za svako polugodište.¹⁶⁹ Upraviteljem škole imenovan je prof. dr Josip Aranza, koji je do tada bio upravitelj trgovačke škole usavršavanja. Ova škola nastavila je rad u šk. 1913/14. g. kao odsjek novootvorene državne dvorazredne trgovačke škole u Dubrovniku. U toj šk. godini bilo je u tom odsjeku 38 učenika i učenica.¹⁷⁰

Svečano otvorenje državne dvorazredne trgovačke škole u Dubrovniku bilo je 4. listopada 1913. Tom prilikom izražena je zahvalnost ne samo Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu i školskom nadzorniku Eugenu Gelcichu, već i Jurju Biankiniju, zastupniku ovog kraja u Carevinskom vijeću, koji se uporno zalagao za ustanovljenje ove škole.¹⁷¹ Škola je bila smještena u ulici između bačvara (to je danas Ulica od puča) — u zgradi nasuprot pravoslavnoj crkvi. Zbog dovršenja uređenja nekih prostorija, kao i zbog zakašnjenja isporuke školskog namještaja, naručenog iz Graza, nastava je mogla redovno početi tek potkraj listopada 1913.¹⁷² U toj prvoj godini svog rada (1913/14) škola je imala 32 đaka — 26 u pripremi i 6 u I razredu.¹⁷³ Ispočetka je škola primala samo muškarce, a od šk. 1915/16. g. otvorila je odjeljenje i za ženske. Krajem prvog svjetskog rata, početkom šk. 1918/19. g., u toj školi je bilo 95 učenika i učenica.¹⁷⁴ Nastavni rad se odvijao na hrvatskom jeziku. Nastavu su izvodili ne samo stalni, već i honorarni nastavnici. Ovi honorarni nastavnici radili su inače redovno na ostalim dubrovačkim srednjim školama.

Nešto o stručnom i staleškom radu srednjoškolskih profesora u Dubrovniku. U ovdašnjoj gimnaziji, u pomorskoj, učiteljskoj, poljodjelskoj i potom u trgovačkoj školi bilo je više profesora koji su se naročito isticali svojom stručnošću. Oni su unapređivali svoju struku i svojim znanstvenim doprinosima. Dovoljno je prelistati tiskane godišnje izvještaje gimnazije, pomorske, učiteljske i poljodjelske škole, pa da se vidi koliko se profesora bavilo i znanstvenim radom i koju su tematiku znanstveno izučavali. U tim izvještajima objavljeno je niz vrijednih napisa i rasprava. Potrebno je naglasiti da su ti izvještaji imali i ulogu

¹⁶⁹ CH br. 36 (1913), 2 i 3.

¹⁷⁰ HAD, Sp. trg. škole usavršavanja. Izvj. od 4. VII 1914.

¹⁷¹ CH br. 41 (1913), 3.

¹⁷² CH br. 43 (1913), 3.

¹⁷³ S. Blažeković, n. d., 30.

¹⁷⁴ Isto, 30.

znanstvenih publikacija, jer su pružali mogućnost objavljivanja rezultata znanstvenog rada pojedinih profesora.

Među ovdašnjim profesorima bilo je pojedinaca koji su imali i doktorat nauka. Direktor gimnazije (Josip Posedel) i direktor trgovačke škole (Josip Aranza) imali su također doktorat nauka. Mnogi su dubrovački profesori surađivali i u vrlo uglednim časopisima i zbornicima, pa i u znanstvenim publikacijama Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Neki su čak postali i članovi JAZU. Tako npr. prof. Pero Budmani postao je pravi član JAZU, a profesori Luko Zore, Josip Gelcich, Marcel Kušar i Milorad Medini — dopisni članovi.¹⁷⁵ S njihovim ugledom rastao je i ugled škola u kojima su radili.

Staleško organiziranje srednjoškolskih profesora u Dalmaciji izvršeno je dosta kasno. Tek 1909. oni su osnovali svoje Društvo srednjoškolskih profesora. To društvo imalo je sjedište u Zadru. Ono je od početka dobro surađivalo s Društvom hrvatskih srednjoškolskih profesora u Zagrebu, te im je i časopis »Nastavni vjesnik« — od 1911. g. — postao zajedničko glasilo.¹⁷⁶ U dalmatinskom Društvu srednjoškolskih profesora bila su 1914. g. učlanjena 23 člana iz Dubrovnika i to: 14 iz gimnazije, 5 iz pomorske škole, 1 iz ženske učiteljske škole, 2 iz trgovačke škole i 1 koji se nalazio izvan nastavničke službe.¹⁷⁷ Većina ovdašnjih profesora bila je protiv austrijskog režima, te su kao takvi znali i vrlo neustrašivo braniti antiaustrijske istupe svojih učenika.

U ovom starom gradu, u kojem je bogato spomeničko nasljeđe na svakom koraku podsjećalo na nekadašnju samostalnost i blagodati te samostalnosti, stalno su se nametale misli i na budućnost bez tuđinske uprave. Ta misao živjela je i u klupama i za katedrama dubrovačkih škola u cijelom ovom razdoblju od 1808. do 1918. godine. Ističemo to kao nešto što je bilo naročito bitno i posebno važno.

¹⁷⁵ *Ljetopis JAZU za g. 1918, sv. 33, Zagreb 1919, 5—13.*

¹⁷⁶ *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, u redakciji dra D. Frankovića, Zagreb 1958, 281.*

¹⁷⁷ *Nastavni vjesnik sv. 10, Zagreb — lipanj 1914, 828.*

Ivo Perić

DUBROVNIK SCHOOL EDUCATION
FROM THE FALL OF THE REPUBLIC TO 1918

Summary

The Dubrovnik Republic came to her end in 1808. After that Dubrovnik was under the rule of other countries: from 1808 to 1814 under the rule of the French, from 1814 to 1918 under the Austrian rule.

In this period (1808—1918) Dubrovnik was even as a provincial town an important cultural centre in the district of Dalmatia. Besides elementary and grammar schools in Dubrovnik various secondary technical schools were established. Some of them were very important for the whole Dalmatia.

In Dubrovnik on the eve the First World War (1914) there operated 7 elementary schools, 2 lower secondary schools, a trade school, a grammar school, a teachers' training school, a nautical academy and a commercial school. Among the teachers of the schools there were some meritorious patriots, excellent experts and pedagogs and some outstanding scholars. Some teachers were the writers of school textbooks, treatises, essays and books. Some of them became the members of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts.